

Siselinna kalmistu:
Tardunud igavik Tallinna südames

Tallinn 2012

ISBN 978-9949-9020-4-0

Tekst: Mare Kask, Lauri Berg

Fotod: Rainar Kurbel

Kujundus ja trükk: OÜ Digimap

© Tallinna Keskkonnaamet 2012

HEA LUGEJA !

Hoiad oma käes raamatut, mis annab sulle suurepärase võimaluse teha ilma giidita jalutuskäigu tutvumiseks aja-ja kultuurilooliste kalmudega Siselinna kalmistul.

Raamatu abil saad iidse Tallinnaga tutvumisel avardada oma teadmisi ka pikaajalise kalmistukultuuri ja matmistavade kui ühe osaga meie pärandkultuurist.

Raamat räägib Siselinna kalmistust, tutvustab läbi aegade siia maetud läbi ajaloo iseseisva Eestimaa kujunemisloos silmapaistnud avaliku elu tegelasi ja hauaplatsidel olevaid tunnustatud skulptorite

poolt loodud suurt kunstiväärtust omavaid mälestusmärke.

Kalmistukunst on omalaadne maastikuarhitektuuri ja ehituskunsti koondmälestis. Vanad kalmistud annavad ülevaate maa ja rahva ajaloost, kalmistukunstis peegeldub ühe iseseisva kunstiharu arengutee.

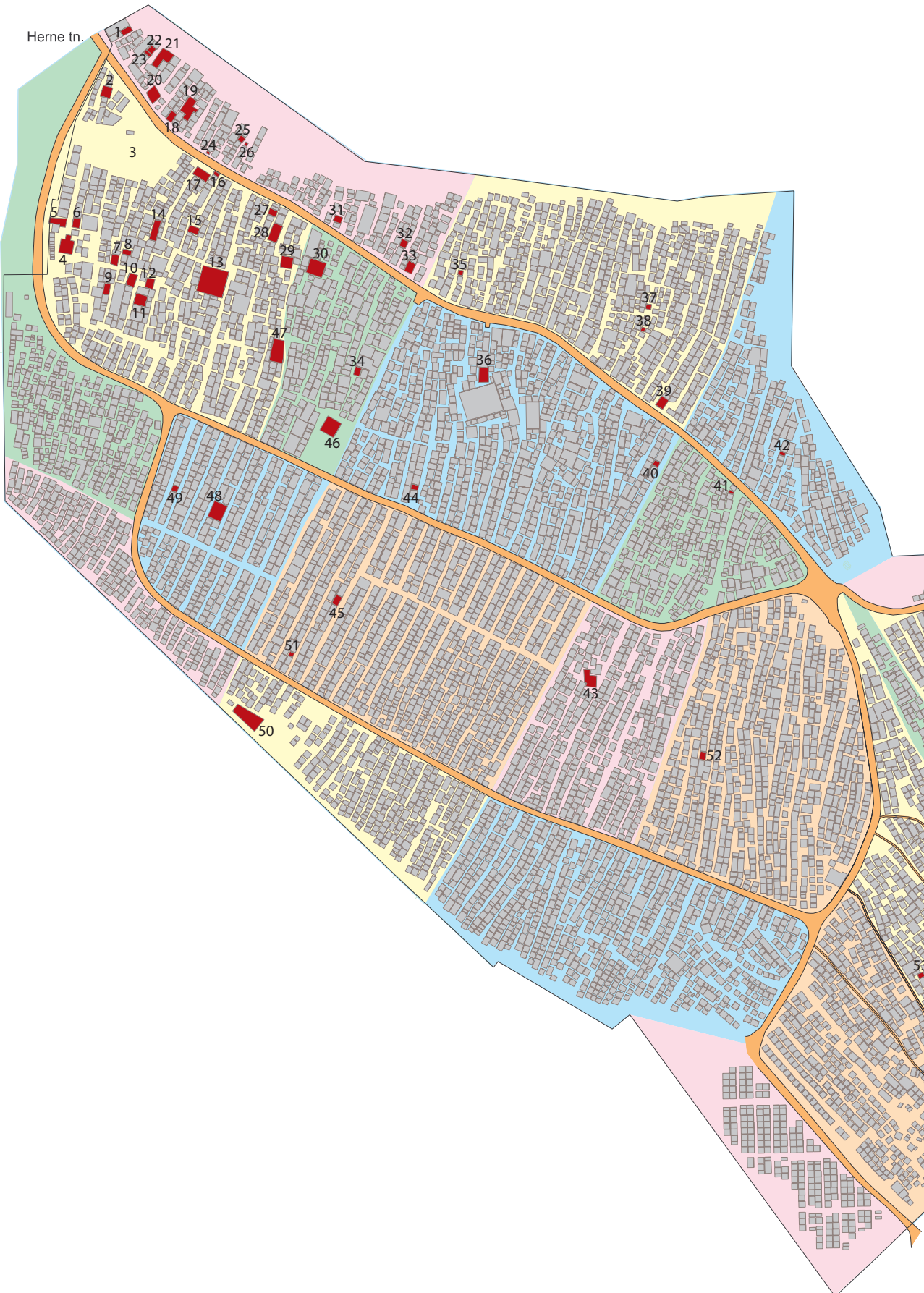
Kalmistu koosneb üksikutest kalmudest nagu üksikutest elulugudest. Samas on kalmistu midagi palju enam kui lihtne hauaplatside summa. Kalmud kui elulood moodustavad kultuuriloolise kogumi, mis ületab ja ühendab põlvkondi. Rahvusliku kultuuripärandi järjepidevuse ja ajaloolise mälu säilitamiseks on väga oluline võimalikult laiale avalikkusele tutvustada laiemalt eesti rahvustraditsioone ja kultuuriajalugu. Erinevad ajastud on liitnud kalmistud harmooniliselt ühtseteks ajaloolisteks nekropolideks.

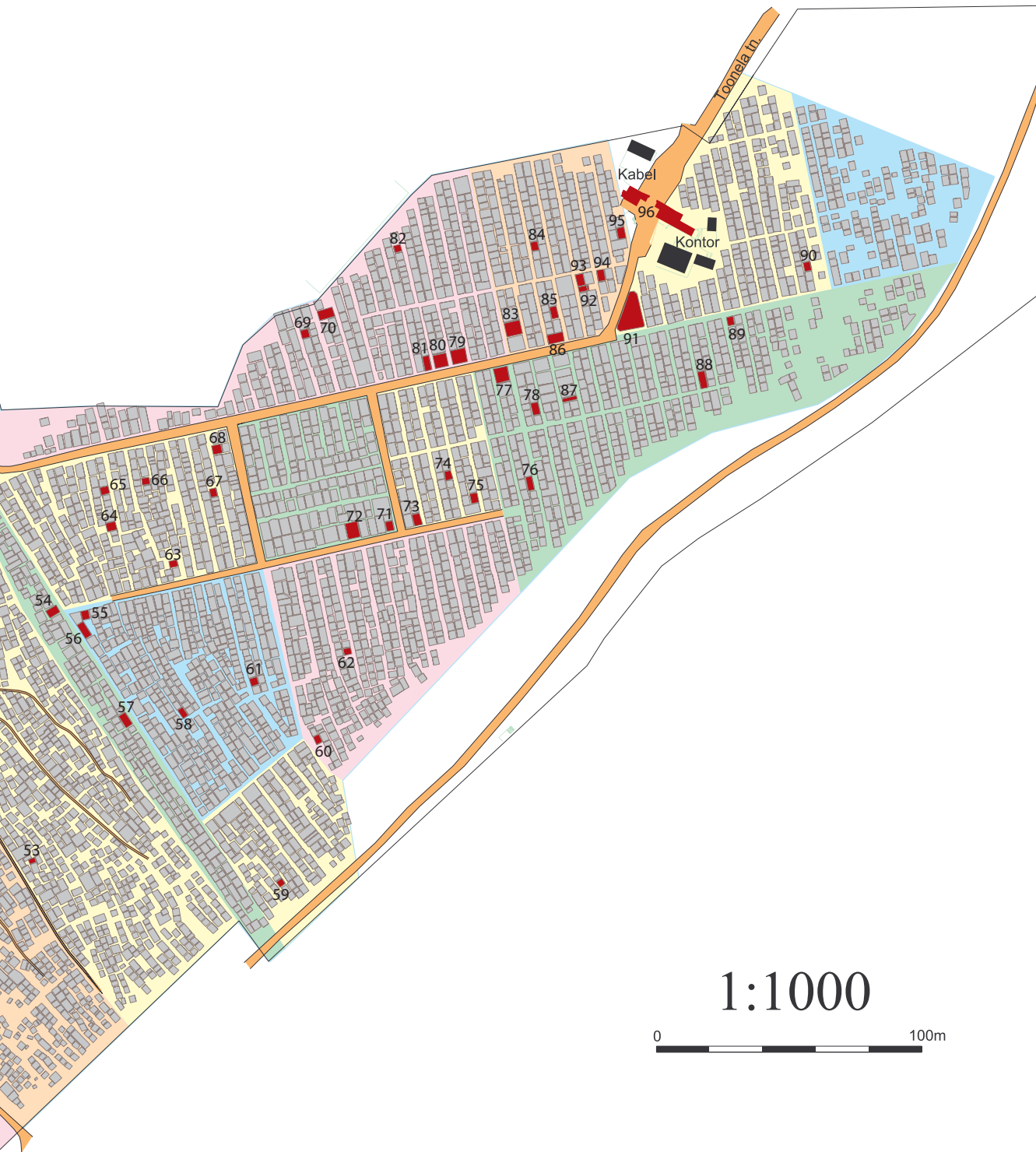
Seetõttu peaksime kalmistuid vaatlema komplekselt- isegi kui avatud vabaõhu muuseumi.

Nende lugu on meie maa ja rahva ajalugu...

Austusega Teie
Arvo Sarapuu
abilinnapea

Herne tn.

1:1000

Siselinna kalmistu rajati 1772. aastal pärast tsarinna Katariina II poolt väljaantud ukaasi, mis keelas matmise kirikutesse ja nende lähedusse. Kalmistu koosneb kahel eri aegadel tekkinud surnuaiast. Nendeks on 1775. aastal rajatud endine õigeusuliste surnuaiana tuntud Aleksander Nevski kalmistu ja mitu aastakümnet hiljem avatud luteriusuliste Vana-Kaarli kalmistu. Tänapäevaks on kalmistu suurus umbes 17,1 hektarit. Aleksander Nevski kalmistu on Tallinna linna vanim kalmistu. Enam kui 200 aasta jooksul on siin viimse rahupaiga leidnud kümned tuhanded inimesed, nende hulgas arvukalt ajaloolise ja kultuurilise tähtsusega isikuid. Kalmistu rajati ajal, mil Vene riigile võidukalt lõppenud Põhjasõjast oli möödunud üle poole sajaku. Ilmselt sellele Baltikumi saatust määranud võidule viitab ka kalmistule väejuht Aleksander Nevski nime andmine. Kahte kalmistut lahutab kõrge paekivimüür, mille põhjapoolses osas on lahtine ava. Seal kulgeb avar tee ühelt kalmistult teisele. Kui 1864. aastal jäi Kalamaja surnuaed järjest kasvavale Kaarli kogudusele kitsaks, siis rajati Nevski kalmistu kõrvale uus, luteri surnuaed.

19. sajandi esimesel poolel jäädvustas oma joonistusel Siselinna kalmistu värava Carl Friedrich Christian Buddeus. Teosel on näha tühjal pervel kõrguvat valget kaarvõlviga väravaehitist ja müüri. Müüri taga näeme markii Ivan de Traversay poja Alexandri hauamonumenti ja majandushoone katust. Linn ei olnud sel hetkel veel kasvanud kalmistuni, ei ole Herne tänavat ega teisi ehitisi ümbruses.

Tänapäeval on Siselinna kalmistu üks vähestest rohelistest aladest Tallinna südalinnas. Me alustame oma teekonda kalmistuga tutvumisel Herne tänavast poolsest väravast. Seistes näoga värava poole jääb meie selja taha Tallinna Keskhaigla naistekliinik, mis legendi järgi on samuti kalmistuga seotud (sellest tuleb täpsemalt juttu edaspidi). Meist paremale jääb kolmekordne elumaja, mille algselt ehitas apostliku õigeusu kirik kalmistut haldava personali tarbeks. Seal elas pikka aega perekond Burdel. Ivan Burdel oli kuni 1947. aastani kalmistuvahiks. Nende tütar Kiira asus teenima õigeusu kirikusse algselt koristajana, hiljem aga sai temast mitteametlik kiriku laekur. Veel on tänapäeval kalmistu külastajate seas vanaprouasid, kes mäletavad, kuidas üks vanadaam, kes istus Herne tänavast poolt vaadates elumaja teise akna juures, kõiki külastajaid tervitas. Meist vasakule jääb spordikompleks, mille taga kõrgub kungas, see on ajaloolise katoliku kalmistu asukoht, mis hävitati 1950. aastatel.

Kalmistu väravast sisenedes märkame kohe kõrget paekivist tugimüüri, kuid Buddeuse joonisel kujutatud võlvvärava ülaosa on tänaseks kadunud. See varises kokku Tallinna pommitamise ajal. Kohe vasakul sissekäigu kõrval asub suur hauaplats, milleni viivad trepiastmed. Sellele hauaplatsile minnes märkame kõrgel tsementeeritud alusel massiivset mustast marmorist hauasammast.

Hauaplatsil asub **Alexander Prévost de Sansaci, vikont de Traversay** kalm. Tema oli Venemaa kolmanda mereministri Jean Baptiste Prévost de Sansaci, vikont de Traversay ja neiu Marie Madeleine de Riouffe 'i poeg. Marie Madeleine suri sünnitusel ja nõrk poisslaps, kelle ristiemaks oli Venemaa tsarinna Katariina Suur, haigestus. Oma armastatud naise surma ja imiku haigestumise tõttu palus Ameerika plantaatorite perest pärinev maailmakuulus väejuht tagandada end aktiivsest teenistusest, sest ta oli ennekõike isa.

Alexander paranes isa hoole all ja Jean Baptiste sai sõjaväeteenistusse tagasi pöörduda. Tsaar Aleksander I soovis markii de Traversayle omistada krahvi tiitlit, kuid ta keeldus, öeldes: „Venemaal on krahve palju, aga vikontidest olen ainult mina ja mu pojad.“

Nii puhkabki Tallinnas Siselinna kalmistul üks 19. sajandi alguse neljast Vene tsaaririigi vikontidest.

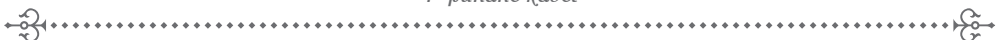

Liigume tagasi peateele ja suundume oma jalutuskäiguga künkale. Pooltel teel näeme paremal trepiastmeid, mis viivad meid üles raudaedade ja ristide juurde. Selles väikeses eraldatud nurgakeses asub kesksel kohal suur piirdega hauaplats, millel on näha vana hauasamba vundamenti ja sellel kuldsete tähtedega väikest musta kivi, mis tähistab **vürstinna Varvara Gortšakova** kalmu. Tema on sündinud krahvinna Rõminskaja-Suvorovana. Tema vanaisa oli Tsaari-Venemaa rahvuskangelane ja maailmakuulus väejuht Aleksandr Suvorov. Varvara Suvorova isikus on ühendatud mitmed Venemaa põliste vürstide sood – Narõškinid (ema poolt), Rjurikovitšite järeltulijad Prozorevskid (vanaema poolt) ja Gortšakovid. Tema esimesest abielust alampolkovnik Bašmakoviga sündis kuus last, kuid teine abielu vürst Gortšakoviga jäi lastetuks. Kauaaegsed kalmistutöötajad jutustavad, et ajakirjanduses loodud legendid hauasamba hävimisest Tallinna pommitamise ajal on valed. Hauasammas olevat olnud kalmul kuni 1970. aastate alguseni, mil Eestis tekkis hauakivide nappus ja paljud suured sambad Tallinna vanadelt hooldamata hauaplatsidelt lihtsalt kadusid. Pole teada, kas neist tehti uusi hauakive või elavad nad kusagil edasi hoopis skulptuuridena. Jutte liigub tänaseni erisuguseid.

Vürstinna Gortšakova hauasamba juurest suundume otse mööda jalgrada eespool paistvale muruplatsile, mille keskel asub ovaalse kujuga kõrgendik, kus ühes otsas on näha trepiastmed ja nende vastas asub massiivne dolomiidist rist. Seal asus aastakümneid **kalmistukirik**. 1856. aastal lasksid Tallinna kaupmehed Aleksandr Jermakov ja Ivan Germanov ehitada Aleksander Nevskile pühendatud väikese kivist kiriku, mis hävines 9. märtsil 1944. aastal Nõukogude pommirünnakus. Veel eelmisel päeval toimus kalmistukirikus viimane laulatus. Projekti tellisid kaupmehed tollaselt Tallinna peaarhitektilt Cristoph August Gablerilt. Tema loodud on Tallinna pildis palju ajaloolisi hooneid, millest üks olulisemaid on Jaani kirik. Gableri projekteeritud kivist kirik oli 19. sajandi keskpaiga linnapildis erandlik, sest seda kaunistas klassikaline sibulkuppel. Legendi järgi oli Tallinna linna pommitanud naislaskurkorpusele antud käsk õhku lasta Tallinna Keskaigla hoone. Kuna nii haigla kui ka kirik olid mõlemad valged hooned, siis pommitajad lihtsalt eksisid hoonega. Nii võib öelda, et Jumal ei lasknud süütutel hukkuda, vaid suunas pommi oma kojale.

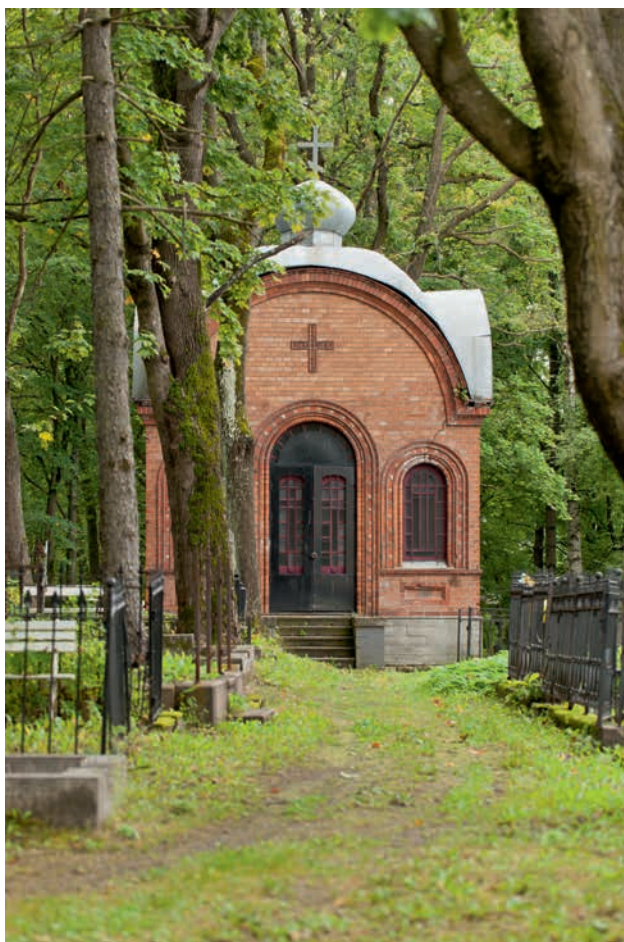

Kirikuplatsilt sammume piki vaheteed taamal paistva punase kabeli suunas. Seda väikest teejuppi ääristavad õigeusu vaimulike hauad. Kividelt saame lugeda erinevatel aegadel tegutsenud vaimulike nimesid, nagu Ikonnikov, diakon ja kirjamees Troitski, kirikuõpetaja Michelis ja teised.

Jõudes kalmudevahelise jalgraja lõppu, seisame **punase kabeli** ees. Kabel on ehitatud 1920. aastate lõpus või 1930. aastate alguses, selle maapealseks osaks on väike ruum, mida kasutatakse jumalateenistusteks, maa all asub hauakamber. Kahjuks puuduvad täpsed andmed sinna maetute kohta. On teada, et 1970. aastatel rüüstasid huligaanid hauakambri ja tõid sealt välja naisterahva säilmed, mis maeti hiljem kalmistule. Kabeli kohta liigub rahvasuus legend, et pärast 1917. aasta revolutsiooni suri Tallinnas naine, kelle testament kohustas

lähedasi teda matma kodulinna Kiievisse. Kuna see ei olnud võimalik ja lähedased lootsid, et Nõukogude võim Ukrainas peatselt lõppeb, siis asetati naise kirst kabeli alla hauakambrisse. Aastad möödusid, kuid olukord ei muutunud. Iga nädal käis naise abikaasa kalmistul, laskus hauakambrisse ja veetis seal mitmeid tunde. Jõuluks tõi leinav mees kuuse ja süütas hauakambris küünlad, nii kestis see kõik kuni 1940. aastani, kui Eestisse tuli Nõukogude võim.

Kabeli kõrval näeme kõrget mustast marmorist sammast, mis tähistab tuntud **koolijuhi Pjotr Šumakovi** hauda. Ta töötas õpetajana Haapsalu ja Paide vene koolides ning alates 1898. aastast oli ta Tallinnas praeguse Vanalinna gümnaasiumi ruumides asunud neljaklassilise linnakooli juhataja. Õpetajana oli Šumakov novatorlik ja rakendas mitmeid uudseid pedagoogikavõteteid. Kirgliku näitekunstiharrastajana osales ta aktiivselt kohalikus vene isetegevuslikus näite trupis ja oli üheks silmapaistvaimaks

näitlejaks. 1898. aastal lavastas ta õpilastega N. Gogoli näidendi „Revident“. Pjotr Šumakovi käe all õppisid kaks eesti olulisemat tulevast näitlejat – Paul Pinna ja Theodor Altermann. Just tema oli üheks mõjukamaks innustajaks poiste näitlejakarjääri valikul. Šumakov lavastas 1900. aastal P. Pinna osavõtul D. Fonvizini näidendi „Ämblik“ ning 1902. aastal Altermanni ja Pinna osavõtul Gogoli teose ainetel näidendi „Surnud hinged“. Mõlemad etendused olid väga olulised sündmused kooli- ja linnaelus. Pjotr Šumakov oli elu lõpuni teatrikunsti alal tunnustatud asjatundja.

Šumakovi hauaplatsi vastas asuvad kahe suure aadlisuguvõsa esindajate kalmud. Nendeks on **perekonnad von Nasacken ja von Sivers**. Von Nasackenite pärinemisest on kolm erinevat versiooni: esimese kohaselt pärinevad nad naisliini pidi otseselt vürst Gediminasest, teise kohaselt Novgorodi bojaaridest ja kolmanda järgi (mida pooldavad Rootsi ajaloolased) Naska mõisast. 16.–17. sajandil jagunes aadlisuguvõsa kolmeks, millest üks haru asus elama Rootsi, Eesti, Soome ja Poola, teine haru suundus Volga jõe äärsetele aladele ning kolmas haru jäi Novgorodi. Perekonna valduses on olnud erinevad mõisad Eestis ja Soomes. 24. jaanuaril 1818. aastal kanti von Nasackenid Liivimaa rüütelkonna aadlimatrikliraamatusse. Nende nimepilt on muutunud läbi aegade vastavalt valitsenud kultuuri- ja keelekontekstile – Nassakin, Nasakin, Nassokin, Nassacken, Nasacken. Kindralmajor Jakob Reinhold Gustav von Nasacken oli Uue-Varbla mõisaomanik ja ühiskonnategelane ning tema tütreid olid kooliõpetajad erinevates Tallinna koolides.

Von Siversid on Taani-Hollandi päritolu aadlisuguvõsa. 1704. aastal asus Peter von Sivers Vene tsaari teenistusse ja 1747. aastal kanti tema järglased Liivimaa rüütelkonna aadlimatrikliraamatusse. Sellest suguvõsast pärinevad paljud tuntud Tsaari-Venemaa ja Poola ühiskonnategelased ja sõjaväelased. 1905. aastal juhtis Karl von Sivers tsaariarmee karistussalka, kelle toimepandud veretööd heitsid aastakümneteks musta varju kogu suguvõsale. Nimetatud aadliperekonnad ühinesid 19. sajandi lõpus, kui Jakob Reinhold Gustav von Nasackeni tütar Elisabeth abiellus Ernst Robert von Siversiga.

Kabeli juurest liigume väikest jalgrada mööda massiivse halli raudaiaga ümbritsetud hauaplatsi poole. Olles astunud mõned sammud, jääb meist vasakule musta raudaiaga ümbritsetud hauaplats nelja ristiga päitses. Seal asub Eesti esimese presidendi **Konstantin Pätsi vanema venna Nikolai** kalm. Tema on Jakob ja Olga Pätsi vanim poeg. Nooremad vennad olid kunstnik ja pedagoog Voldemar Päts ja loodusteadlane ning 1930. aastast Kadrioru pargi valitseja Peeter Päts. Nende õde Marianne oli abielus Eesti Panga presidendi Mihkel Pungaga. 1899. aastal abiellus Nikolai Päts Laiuse preestri tütre ja kindral Nikolai Helki õe Ludmilla Tšistjakovaga. Neil

sündisid lapsed Voldemar, Theodor ja Ludmilla ning veel kolm last, kes surid noorelt ja on maetud Röpina surnuaiale. Nikolai Päts oli kooliõpetaja, vaimulik, seltsi- ja ühiskonnategelane, poeet, ajakirjanik, poliitik ning suure pere isa. 1919. aastal kolis tema perekond Tallinna, kus Nikolai Päts asus aktiivselt kaasa lööma noore riigi usuelu ja hariduse korraldamises. Olles Tallinna Püha Siimeoni ja naisprohvet Hanna koguduse preester, pidas ta veel Riigiraamatukogu juhataja ametit ja andis usuõpetuse tunde Tallinna Tütarlaste Kommerts- ja Kaubandusgümnaasiumis (praegu Tallinna Inglise

Kolledž) ja Tallinna Linna Poeglaste Realgümnaasiumis (praegu Tallinna Reaalkool). Alates 1936. aastast ordineeriti Nikolai Päts Aleksander Nevski koguduse esivaimulikuks. Ta suri 29. novembril 1940. aastal koduarestis oma vennale kuulunud Tammiku mõisas. Õigeusu kiriku metropoliit Aleksander Paulus koos vaimulikega viisid tema matusetalituse läbi Tallinna Siselinna kalmistukirikus. Nikolai Päts oli suurepärane luuletaja, temast ei ole võimalik rääkida, tutvustamata tema Eestile pühendatud luureridu:

*Sa sõjamöllus sündinud riik,
Kui mõrsja Lääne mere rannal,
Su kasvuaeg ei ole pikk,
Et julge olla omal pinnal.*

*Võib meelita' sind kaval keel,
Võib noorust eksiteele viia,
Sa julgelt püsi oma teel,
Sest rahva vaim sind juhtind siia.*

Pätside hauaplatsi vastas asub **perekond Arderi** matmispaik. Árpád Arder oli Jaan Poska tütre Tatjana ja kuulsa laulja Aleksander Arderi ainuke poeg. Tatjana Poska-Arder oli Eesti Emadekaitse Ühingu esimees ja kuulus koos õe Veraga 1930. aastal Eestis loodud Soroptimistide klubisse. 1944. aastal lahkus ta Eestist Rootsi. Aleksander Arder oli aastatel 1923–1931 Estonia teatri solist, kes esines ka kontsertidel nii kodumaal kui võõrsil eesti heliloojate soololauludega.

Árpád Arder sündis Ungaris Budapesti haiglas, kuna tema ema Tatjana haigestus seal tagasiteel pulmareisilt. Nime Árpád sai laps Ungari kuninga järgi. Árpád õppis Jakob Westholmi gümnaasiumis, Prantsuse Lütseumis ja Tallinna Linna Poeglaste Kommertsgümnaasiumis. 1942. aastal astus ta Tartu Ülikooli majandusteaduskonda, kuid õpingud katkestas Saksa sundmobilisatsioon. Sellest pääsemiseks püüdis ta põgeneda Rootsi, see aga ei õnnestunud ning ta tabati ja vangistati koos ema Tatjanaga, kes oli üritanud teda ja Jüri Poskat põgenemisel aidata. 1944. aastal Arder enam Saksa sõjaväkke mobiliseerimisest ei pääsenud ja alles 1946. aastal naasis ta tagasi kodumaale. Samal aastal sai temast Karmeli vabakoguduse liige. 1950. aastast alates töötas Árpád Arder Tallinna Oleviste koguduse kantseleis, peatselt valiti ta jutlustajaks Rakvere baptistikogudusse. Sugulussidemete tõttu Poska perekonnaga oli ta pidevalt NKVD huviorbiidis. Árpád Arderi kontaktid Saksa DV-ga ja sidemed ingerisoomlastega ei vastanud Nõukogude võimu arusaamale lojaalsest kodanikust. Tal keelati ära jutlustamine Rakveres ja ta saadeti Suure-Jaani kogudusse, kus ta oli aastail 1968–1977 baptisti jutlustajaks. Oma elu lõpuni töötas ta Oleviste kirikus, olles ühtlasi 80 koguduse vikaar. Tema poeg Ott Arder lõpetas Rakvere I keskkooli. Koolis oli Otil pahandusi, sest ta pärines süvausklikust perest. Ott

oli oma loomult püsimatu, kuid väga andekas laps. Pärast keskkooli lõpetamist astus Ott Arder Tallinna Pedagoogilisse Instituuti, kuid see jäi tal lõpetamata. Ta hakkas luuletama ja saavutas tunnustuse 1973. aastal ajakirjas Noorus ilmunud luuletuse eest ning järgnevalt jäigi ta vabakutseliseks kirjanikuks. Ott Arderi elutee lõppes ootamatult 2004. aasta jaanipäeval, kui ta uppus Kassari lahes.

Pätside platsist paremale jääval künkal näeme hõbedase raudaiaga hauaplatsi, kus ajahambast puretud väike valge plaadike tähistab **Tallinna linnapea Gavril (Gabriel) Beljagini** hauda. 15. jaanuaril 1909. aastal omandasid kuus isikut, nende hulgas olid ka linnapea Jaan Poska ja linnavolinik Beljagin,

ühiselt Johan Grabbi Tellisetehase hooned ja krundi. Sama aasta lõpul ostis Gavril ka Poska osa endale. Mitmeid aastaid asendas Beljagin abilinnapeana ametikohustustest kõrval olnud linnajuhte. Igapäevaselt juhatas ta Tallinna majandusosakonda ja linnakassat. 1916. aastal valiti Gavril Beljagin linnanõunikuks. 2. aprillil 1917. aastal valis Vene Ajutine Valitsus Poska kubermangukomissariks. Seejärel lahkus Poska linnapeaametist ja linnapea kohusetäitjaks sai Beljagin. Tema juhtimise ajal võeti vastu üks olulisemaid otsuseid Tallinna ajaloos: linna asjaajamisekeeleks määrati eesti keel ja sellest päevast alates oli linnavalitsuse dokumentatsioon eesti keeles.

Beljagini hauaplatsist paar kalmurida edasi on suure graniitvundamendi ja halli raudaiaga hauaplat, kus puhkab **Poskade perekond**. Jaan Poska sündis 12-lapselises peres viienda lapsena. Alg- ja keskhariduse sai ta Riia Vaimulikus Seminaris nagu Nikolai Päts. Aastal 1890 lõpetas Jaan Poska Tartu

Ülikooli õigusteaduskonna ja asus tööle Tallinnasse eraadvokaadina. Kolme aasta möödudes sai temast vandeadvokaat. 1904. aastal valiti Jaan Poska Tallinna linnavolinikuks, 1905. aastal linnavolikogu juhatajaks ning aastatel 1913–1917 oli Jaan Poska Tallinna linnapea. Linnapeana soosis ta uuendusi ja tema juhtimise ajal korraldati ümber arstiabi, asutati naiskommertsikool ja kunsttööstuskool. Tema algatusel loodi Tallinnas linnade liidu osakond, mis kandis hoolt sõjaväelaste eest ja oli sõja ajal tähtsaks keskuseks. 1917. aasta märtsist oktoobrini oli Jaan Poska Venemaa Ajutise Valitsuse Eestimaa kubermangukomissar. Ta ülesandeks oli korra säilitamine linnas, kus viibis laostuv Vene sõjavägi. Tuli tagada kodanike julgeolek ja korraldada inimeste kaitse vene soldatite rüüstamiste vastu. Poska juhtimisel viidi läbi Eesti Ajutise Maanõukogu (Maapäeva) valimised. 24. veebruaril 1918. aastal määras Eesti Päästekomitee Poska välisministriks. Hiljem oli ta Eesti Ajutise Valitsuse koosseisus peaministri asetäitja ja kohtuminister. 1919. aastal esindas Poska Eestit Pariisi rahukonverentsil. Jaan Poska nimetati Nõukogude Venemaaga peetavate rahuläbirääkimiste Eesti delegatsiooni juhiks. Pärast rahulepingule allakirjutamist jätkas ta tööd advokaadina ja tegeles põhiseaduse koostamisega. 4. märtsil 1920. aastal juhatas ta viimast korda põhiseaduskomisjoni koosolekut ning juba 7. märtsil ta suri.

Poskade hauast mõned kalmud edasi on maetud **Venemaa patriarh Aleksius II vanemad**. Mihhail Ridiger sündis Peterburis aadliperekonna noorima pojana. Tema isa Aleksander pärineb soost, mille Rootsi kuningas Karl XI tõstis aadliseisusesse. Mihhaili emaks oli paruness Aglaida von Baltz. Revolutsiooni eest põgenes perekond Eestisse. Algselt elas perekond Haapsalus. Pärast gümnaasiumi lõpetamist hakkas Mihhail tööd otsima ja see tõi ta Tallinna, kus ta leidis rakendust raamatupidajana Lutheri mööblivabrikus. 1926. aastal abiellus Mihhail Ridiger Jelena Pissarevaga, kes oli tsaariarmee ohvitseri tütar ja samuti revolutsiooniterrori eest põgenenu. Pissarevide pereliikmed olid süvausklikud, nende seas oli mitu kalmistikiriku koguduse vanemat. 23. veebruaril 1929. aastal sündis nende perre poeg Aleksei, kellest hiljem sai kogu Venemaa patriarh Aleksius II. Mihhail Ridiger töötas Lutheri vabrikus kuni 1940. aastani, kui ta ordineeriti diakoniks ning kaks aastat hiljem määrati ta Tallinna Kaasani kiriku vaimulikuks, kus ta teenis oma surmani.

Ridigeri hauaplatsi taga näeme võimsat graniitsammast, mis tähistab **Jaan Raamoti** hauda. Jaan Raamot oli Vene neljanda Riigiduuma liige, Vene riigipanga komissar, Soome ülemkomissari abi, Eesti Maavalitsuse esimees,

esimene põllutöö- ja toitusminister ning Maapäeva ja Asutava Kogu liige. Raamot sündis talurentniku pojana ja õppis Pärnu linnakoolis, Lätis Kuldīga Õpetajate Seminaris ja Soomes Mustiala põllutööinstituudis, mille lõpetas 1898. aastal. 20. sajandi alguses hakkas kujunema eriharidusega Eesti põllumajandusintelligents, kus Jaan Raamot oli üks väheseid eestlasi, kes omandas akadeemilise hariduse Lääne-Euroopas. 1905. aastal väitles ta end Königsbergi Ülikoolis filosoofiadoktoriks. Tema poliitikukarjäär algas valimisega Vene Riigiduuma IV koosseisu. Nagu enamik Baltimaade duumasaadikuid, astus ta kadettide fraktsiooni. Oma kõnedes Vene impeeriumi parlamendis nõudis Jaan Raamot liberaalseid reforme, nagu baltisaksa aadli privileegide kaotamine ja eestlaste poliitiliste õiguste laiendamine jne. Tulemuslikult võttis ta osa Eesti omavalitsuste loomisest ja omariikluse ettevalmistamisest. 1917. aastal pärast monarhia langemist määras Ajutine Valitsus Raamoti ülemkomissari abiks Soome ja Vene Riigipanga komissariks. Omades tutvusi ja positsiooni kõrgebürokraatlikes sfäärides, tõstatas ta taas Ajutise Valitsuse ees Eesti autonoomia küsimuse. 1917. aastal andis Ajutine Valitsus Jaan Raamotile kirjalikud volitused välja selgitada Eesti omavalitsusega seotud küsimused Tallinnas ja Tartus. Tema osavõtul töötati välja Eesti omavalitsuse reformi projekt, mille 30. märtsil 1917. aastal Ajutine Valitsus kinnitas. Vastuvõetud määrus ühendas Eestimaa ja Põhja-Liivimaa ühtseks kubermanguks. Kubermangukomissari juurde moodustati omavalitsusorganina Eestimaa Kubermangu Ajutine Maanõukogu (Eesti Maapäev), mis oli eestlaste ajaloos esimene üldise valimisõiguse alusel valitud esinduskogu. Sama aasta juunis valiti Raamot toimunud Ajutise Maanõukogu liikmeks. Jaan Raamot ühines Eesti Maarahva Liiduga ja temast sai agrarpartei üks tähtsamaid tegelasi. Aastavahetusel võtsid Maanõukogu ja Eesti poliitilised erakonnad suuna omariiklusele. Iseseisvusdeklaratsiooni (memorandumi) väljatöötamiseks moodustati parteidevaheline büroo, kus Maaliitu esindas Raamot. 24. veebruaril 1918. aastal kuulus doktor Raamot põllutöö- ja toitusministrina Eesti Ajutise Valitsuse koosseisu. 1919. aastal valiti ta Maaliidu nimekirja järgi Asutavasse Kogusse, kus ta osales maaseaduse väljatöötamisel. Hiljem viis ta maareformi ellu põllutööministri abina. Jaan Raamot oli Eesti Agronoomide Seltsi üks asutajaid ja ka selle esimene esimees. 1926. aastal asus Raamot Jäneda põllutöökooli juhatajaks, kus ta töötas oma elupäevade lõpuni.

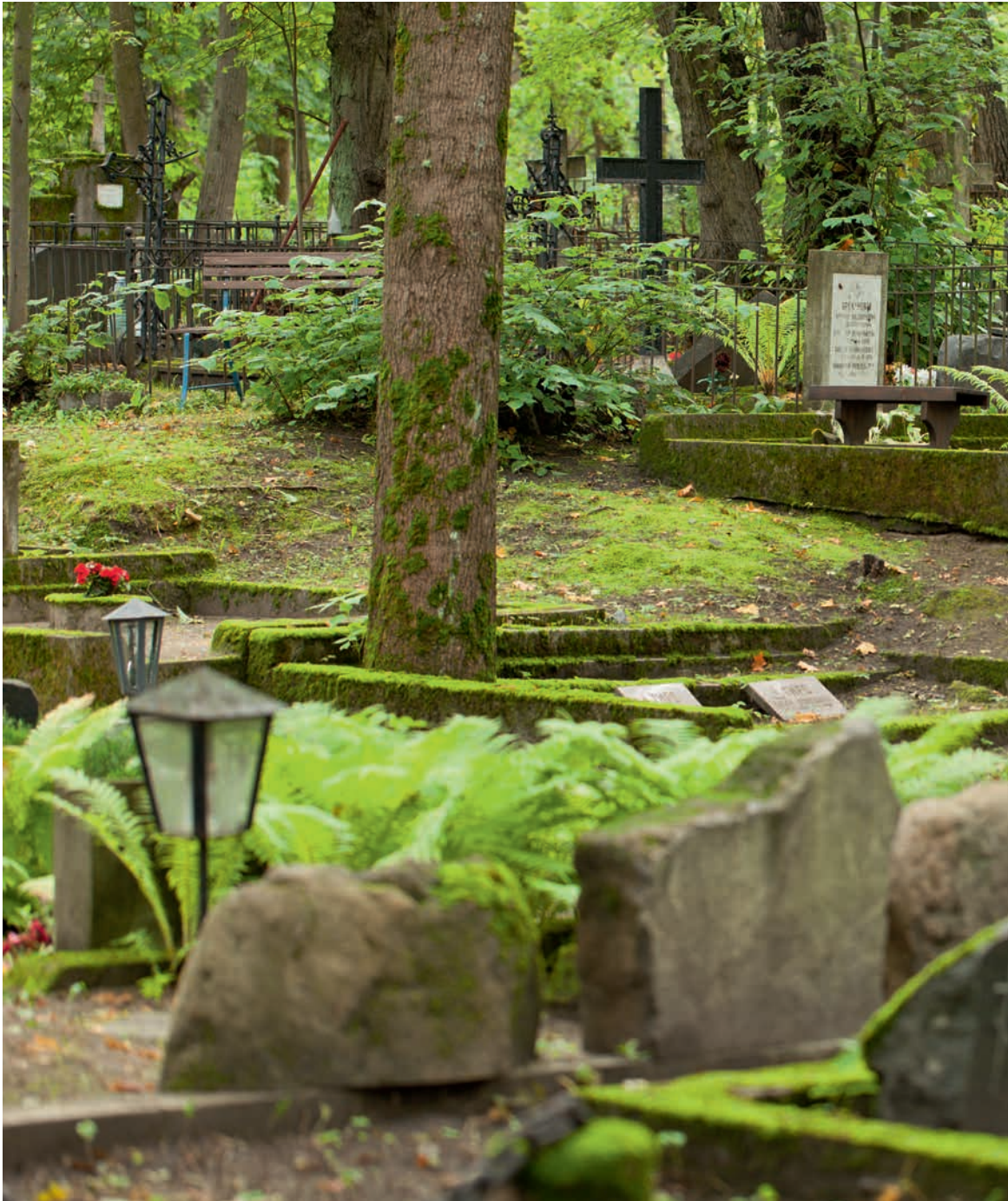
Raamoti hauaplatsi vastas, mõni rida edasi, näeme suurt raudaiaga hauaplatsi, mille kivist sambad vahelduvad raudristidega. See on **Epinatjevite ja Jegorovite** perekonnarahula.

Hauaplatsil puhkavad kalmulised olid omaaegsed nimekad kaupmehed ja avaliku elu tegelased. Majaomanik Aleksei Epinatjev oli nii väljapaistev ühiskonnategelane, et tema järgi nimetati Tallinnas Terasse tänav Suur-Epinatjevi tänavaks ja Hõbeda tänav Väike-Epinatjevi tänavaks. Need nimed püsisid kuni 1923. aastani. 30. aprilli öösel 1988. aastal Siselinna kalmistul aset leidnud vandaalitsemisses käigus purustati ka Epinatjevite ja Jegorovite hauatähised. Epinatjevite järeltulijad kirjutasid sellest ka ajalehes:

Lõhutud mälestusmärkide seas on ka meie vanavanaisa, Tallinna kunagise aukodaniku Aleksei Epinatjevi mälestuskivi. Just tema asutas 1864. aastal Tallinna vene muusikauhingu Gusli kalmistu samas osas, lõhuti ja rüvetati peale meie hauaplatsi veel seitse mälestusmärki.

Aasta hiljem tänasid Epinatjevite järeltulijad ajalehtedes kõiki, kes aitasid hauaplatsi taastada. Kaupmehed Epinatjevid ja Jegorovid on metropoliit Korneliuse esivanemad.

Vaadates Jaan Raamoti hauaplatsi juurest hävinud kiriku asukoha poole, näeme raudaedade vahel suurt ümara kujuga hauasammast, mida kaunistab ankur. See mälestusmärk tähistab **maadeuurija Aleksandr Manevski** hauda. Kontradmiral Aleksandr Manevski sündis Tallinnas ametniku peres. Aastatel 1846–1850 teenis Manevski Balti merel imperaatorliku Peterburi jahtklubi teenistuses, kust ta suundus teenima Kaug-Itta. Krimmi sõjas osales Aleksandr Manevski Petropavlovski kaitsmisel ja 1855. aastal juhtis

Petropavlovski garnisoni evakueerimist Amuuri jõe suudmesse. 11. juunil 1856. aastal viidi Manevski üle 8. mereväe ekipaaži, peatselt pöördus ta tagasi Kroonlinna. Paar aastat hiljem suundus kontradmiral teenima Siberi ekipaaži, kus ta kurseeris oma laeval Amuuri jõe ja De-Kastri väina vahel. Peatselt pöördus ta tagasi Balti mere laevastikku ja 25. mail 1873. aastal määrati Aleksandr Manevski mereväe sõjalise kinnipidamisasutuse ülema abiks. Varsti sai temast vanglaülem, seda ametit pidas Manevski seitse aastat, kuni oma erru minekuni. Manevski nimi on igaveseks jäädvustatud maailmakaardile, sest Kaug-Idas asub Manevski-nimeline laht.

Manevski hauaplatsi vahetus läheduses hakkab silma **valgest marmorist naisterahva büst**. Tegemist on Siselinna kalmistul oleva ühe omanäolisema hauakujundusega. Suurhauaplats on ümbritsetud kõrgele graniitvundamendile kinnitatud sepisaiaga. Hauaplatsi päises asub valgest marmorist naisekuju meenutav samm. Naisfiguuri kaela ümbritseb okkiline kannatuste pärg. Südame kohal on kujutatud kahte käest kinni hoidvat inglit, kelle kohale on langetanud pea sügavas leinas naisterahvas. Samba alaosas võtab kogu kompositsiooni kokku väga meisterlikult marmorisse raiutud roosipärg. Kahjuks puuduvad hauasambal igasugused viited maetute nimede kohta, seega ei ole teada, kes on hauaplatsile maetud. Kalmistulegendi järgi on seal kaks last, kes surid nakkushaiguse tagajärjel. Nende ema ei suutnud kaotusega leppida ja lahkus kurvas-tusest vaevatuna peatselt siitilmast. Lohutamatu lesk, kes oli kaotanud lühikese aja jooksul oma kallid lapsed ja armastatud naise, tellis ühelt parimalt vene skulptorilt selle hauakujunduse. Ta leidis, et kivisse raiutud tähed tuhmuvad aja jooksul ja muutuvad loetamatuks, kuid samas ise jääb igaveseks rääkima nende perekonna traagilist lugu.

Suundume nüüd tagasi kalmistikiriku asukoha juurde. Kohe, kui oleme jõudnud peateele, märkame vasakul väikest raudaeda suure graniitsambaga, millel kõrgub rist. Sellele platsile on maetud **Tallinna linnapea Erast Hiatsintov**. 1904. aastal olid Tallinna linnavolikogu valimised erakordselt olulised. Tänu eestlaste arukale tegutsemisele saavutati olukord, kus 60 linnavolikogu liikme seas oli 37 eestlast, 4 venelast ja 19 sakslast. Eestlased liitusid venelastega üheks blokiks ja saavutasid nii uues volikogus enamuse. Volikogusse kuulusid teiste seas ka K. Päts, M. Pung, J. Umblija, J. Poska, V. Lender, O. Strandmann ja dr. Köhler. Valimisvõidu järel kerkis üles küsimus, keda esitada linnapea kandidaadiks. Päts soovitas Poskat, kuid viimane loobus. Poska esitas enda asemele Erast Hiatsintovi kandidatuuri, kes oli kauaaegne liberaalne vene ametnik. Hiatsintov oli kubermanguvalitsuses talurahvaasjade komisjoni alaline liige ja pikka aega Eestis elanud inimesena tundis põhjalikult kohalikke olusid. Üks peamisi motiive, miks valik langes tookord Hiatsintovile, oli asjaolu, et ta pühendas kogu oma võrdlemisi pika teenistusaja Eestimaale ja eestlaste huvide kaitsmisele. Et mitte anda uuele linnavolikogule marurahvusluse värvi, otsustasidki eestlased valida esialgu linnapeaks venelase Erast Hiatsintovi, kes oli tuntud vabameelse ja eestisõbraliku inimesena. Kolmkümmend aastat hiljem kirjutas omaaegne linnapea Voldemar Lender juubelialbumis, et Hiatsintovi valimine linnapeaks oli diplomaatiline võte, kuna kubermanguvalitsuse liikmena ei seganud Hiatsintov end linnavalitsuse asjadesse ja tegeliku töö tegid eestlastest linnanõunikud. Linnapea valimine ei läinud ilma raskusteta, sakslased ei soovinud loobuda oma võimust. Otsese ettepaneku valida linnapeaks „tõsine riiginõunik“ Erast Hiatsintov tegi volikogu liige Jaan Teemant. Esimesel volikogu istungil ei õnnestunudki valimine sakslaste vastupanu tõttu. Hiatsintovi kandidatuur läks läbi alles teisel istungil, 19. jaanuaril 1905. Parun von Mickwitz esitas sakslaste kandidaadiks senise linnapea von Huecki. Hääletamisel sai eestlaste kandidaat 41 ja von Hueck 25 poolthäält. Nii oli Tallinn saanud endale esimese vene rahvusest linnapea, kes oli eestisõbralik. 1905. aasta revolutsiooni kriitilistes ja rasketes olukordades Hiatsintov taandus linnapea kohalt, olukorda jäid lahendama Päts ja Poska. Hiatsintovit jäi aga asendama sakslane E. Erbe.

Kohe Hiatsintovi hauaplatsi kõrval asub nelja suure sambaga krohvitud paekivimüürihauplats. Kõige esimene sammas paremas nurgas tähistab **maadeuurija Ivan Izõlmetjevi** hauda. Ivan Izõlmetjev sündis mereväe kindralmajori Nikolai Izõlmetjevi peres. 1826. aastal alustas ta oma teenistuskäiku mereväekadettide korpuses, mille ülemaks oli tollal admiral Krusenstern. Aastatel 1830–1848 teenis noor mereväeohvitser Balti merel erinevatel laevadel ja tõusis edukalt karjääriredelil. 1849. aastal määrati Izõlmetjev transportlaeva Abo kapteniks. Komandörina viis ta oma laeva ideaalsesse korda, millega jäi ta silma Soome kindralkubernerile vürst Menšikovile. Sama aasta lõpuks viidi Izõlmetjev üle korveti „Varssavi vürst“ kapteniks ning sellega täitus tema unistus välismaistest merereisidest. 1853. aastal asus kindralmajor ümbermaailmareisile ning koos temaga asusid teele mitmed tulevased Venemaa maailmakuulsad meresõitjad nagu kaptenleitnant Mihhail Tirol, mitšman Nikolai Fesun (Magalhãesi väina uurija), junkur Konstantin Litke (geograaf, kes käis oma elu jooksul kaks korda ümbermaailmareisil). Hiljem teenis ta mõned aastad Kroonlinnas, kuid pidevalt halvenev tervis sundis Izõlmetjevi erru minema.

Kuulsa meresõitja nimi on igaveseks jäädvustatud maailmakaardile, sest Tatari väina üks laht kannab Izõlmetjevi nime.

Kirikuplatsi vastas näeme suursugust malmist monumenti, mis tähistab **inseneri ja kindrali Pavel Levitski** hauda. Tema juhtimisel ehitati välja Narva, Paldiski ja Tallinna sadamad.

Kohe Levitski hauaplatsi taga näeme suurt korrapäratu kujuga **von der Hoveni perekonna** rahulat. See aadlisuguvõsa on pärit Hollandi territooriumilt, kust von der Hoveni esivanemad suundusid esmalt elama Münsteri lähistele. 14.–16. sajandini on suguvõsa nimepilt omanud erinevaid

kujusid, nagu Hove, Huff, Hoove, Hoven. 17. oktoobril 1620. aastal kanti von der Hovenite suguvõsa Kuramaa rüütelkonna matrikliraamatusse. 1745. aastal olid nad kantud Liivimaa rüütelkonna matrikliraamatusse. Viimasena kanti nad 1815. aastal Eestimaa rüütelkonna matrikliraamatusse. Aastatel

1854–1866 omistas tsaar mitmele Hovenite suguvõsa esindajale parunitiitli. Tallinnas elades astusid Hovenid abielude kaudu sugulus-sidemetesse mitme Venemaa aadli-suguvõsaga – vürstid Vössotskid ja Grigorovitšid (Nikolai Georg Herman von der Hoven abiellus vürstinna Sofia Vössotskajaga ja Maria von der Hoven abiellus kindralmajor Konstantin Grigorovitšiga). 20 sajandi alguses hakkasid von der Hovenid asuma Lääne-Euroopasse ning II maailmasõja alguseks olid nad lahkunud Eestist.

Levitski ja Hovenite platsist mõned read värava poole asub suur **Skromnovite ja Polevitskite** hauaplats. Preester Pavel Polevitski oli Tallinnas Vene tänaval asuva Nikolai Imetegija kiriku preester. Polevitski sõbrustas kirjanik Dostojevskiga, kui viimane viibis Tallinnas aastatel 1843–1846. Sügavate vaimsete huvidega preestril oli kirjanikuga vastastikust huvi pakkuvaid vestlusi ja arvatakse, et Dostojevski sai vestlustest preestriga kirjanduslikke motive. Skromnovid olid teenistuses kalmistikirikus. Sellel hauaplatsil asub kõige vanem Siselinna kalmistul säilinud kalm.

Vaadates Skromnovite hauaplatsi juurest kaldakõrgendikuga ümbritsetud künka poole, näeme massiivse kaheastmelise piirdega hauaplatsi, kus suur valgest marmorist maas lamav sammad tähistab **kaupmees Vassili Demini** kalmu. Kaupmees Demin, keda kutsuti ka „kilukuningaks“, lõi Eesti ühe tuntuma kaubamärgi – Tallinna (algselt Reveli) kilud. 1898. aastal sai toode Moskva näitusel esimese hõbemedali, millele järgnesid tunnustused üle kogu Euroopa, näiteks Baden-Badenis, Lübeckis, Berliinis jm. Nende medalikujutistega ongi kaunistatud Tallinna kilude kaubamärk. Sellest hetkest, kui Vassili Demin sai tsaari õukonna varustajaks, hakkas kilukarpi kaunistama kahepäine kotkas. Tallinna linnapildis kannab Deminite perekonna mälestust neljakordne maja Vene ja Viru tänava nurgal.

Deminite perekonnarahula vastas on väike raudaiaga piiratud hauaplats, kus ümar mustast graniidist sammas märgib **kindralmajor Konstantin Grigorovitši** kalmu. Tema on Tsaari-Venemaa viimase mereministri ja Tallinna aukodaniku Ivan Grigorovitši isa. Tulevane riigitegelane sündis 7. veebruaril 1853. aastal Peterburis. Minister Grigorovitš oli sunnitud revolutsioonikeerise eest põgenema Prantsusmaale, ta suri 3. märtsil 1930. aastal Mentonis. Sarnaselt vanematega oli Ivan Grigorovitši soov puhata viimset und oma armastatud abikaasa kõrval. Ministri soov täitus alles 2005. aastal, kui tema põrm maeti ümber perekonna hauakambrisse Peterburis, kuhu oli 75 aastat tagasi maetud tema abikaasa. Grigorovitšite aadlisuguvõsa sai alguse Ivan Grigorovitšist, kellele tsaar omistas 29. märtsil 1810. aastal aadlitiitli teenete eest riigi hüvanguks. Tsaari-Venemaa viimane mereminister Ivan Grigorovitš oligi nimetatud aadlisoo kõige tuntumaks esindajaks.

Kohe kindralmajor Grigorovitši hauaplatsi kõrval asub maadligi asetsev hauasammas, millelt ei ole enam võimalik lugeda nime. See on **dekabrist Vassili Norovi** haud. Tema oli oma aja üks andekamaid sõjaväelasi tsaariarmees. Norovi sõjaväeline karjäär algas edukalt Napoleoni vägedega sõdades. Ta tõusis kiiresti karjääriredelil ning pälvis tsaari soosingu. 1823. aastal läks ta tülli suurvürst Nikolaiga, kes solvas avalikult Norovit kogu tema polgu ees, pritsides Norovi üle poriga. Seejärel esitasid errumineku palve kõik polgus juhtivaid positsioone omanud isikud. Tsaar sundis oma venda küll vabandama, kuid vihavaen kahe mehe vahel jäi kestma. 1818. aastal oli Norov astunud dekabristide salauhingusse. Kuigi ta ise ülestõusus ei osalenud, andis tsaar pärast rahutuste mahasurumist käsu Norov vahistada. Tema edasine elu meenutas pörgut: algasid piinamised ja ülekuulamised, siis kaheksa aastat vangistust. Norovilt võeti kõik autasud ja aadlititel ning pärast vangistust lubati ta reamehena sõjaväeteenistusse. Vaatamata madalaimale auastmele sõjaväes, palusid komandörid alati Norovi osalema koosolekutes ning strateegiate koostamisel, kuna tal oli tugev strateegiline mõtlemisanne. Kogu Vassili Norovi elu pärast vangistust kulges pideva riigivõimude järelevalve all, näiteks lubati tal külastada oma isa kodu, kuid mitte seal alaliselt elada. Tallinnas jälitati teda pidevalt, iga päev kirjutati üles kõik tema tegemised ja edastati raportid Peterburi. 1848. aasta kevadel naasis väsinud Norov isakodust Tallinna ja aasta lõpuks lakkas löömast väsinud sõjamehe süda.

Liigume tagasi peateele ja suundume Ivan Izõlmetjevi hauaplatsi juurde. Meist vasakule jääb väike kollakat tooni plekk-katusega ehitis. Sellised olid eelmise sajandi alguses kalmistutel tööriistakuurid. Kohe selle tööriistakuuri taga näeme väikest hauaplaati, mis tähistab **näitleja ja literaadi Nil Merjanski** hauda. Tema alustas oma lavategevust 1864. aastal Venemaa rändtruppides. 19. sajandi viimasel kahekümnendil mängis Merjanski Peterburi, hiljem ka Moskva teatrites. 1884. aastal asutas ta Novgorodis oma teatri. Alates 1921. aastast asus Nil elama Eestisse, kus ta mängis Tallinna vene teatris, olles selle

teatri üks silmapaistvamaid näitlejaid. Rahvasuu nimetas Merjanskist vene teatri vanaisaks. Nil Merjanski sulest on ilmunud mitmeid raamatuid, nende seas ka tema mälestused. Merjanskil oli kaks tütar, kellest üks sai esimeseks Eesti professionaalseks harfimängijaks ja teine tunnustatud näitlejaks.

Merjanski platsist edasi kolmandal kalmureal eelviimasel hauaplatsil on maetud Nil Merjanski näitlejast tütar **Maria Merjanskaja-Maerts**. Sügavast teatrihuvist ajendatuna asus ta kohe pärast gümnaasiumi lõpetamist tööle teatrilaval ja 1912. aastal sai Merjanskajast Novgorodi linnateatri näitleja. Hiljem töötas ta Rostovis Doni ääres, kus tema õpetajateks olid mitmed nimekad vene teatritegelased. Põgenedes Venemaal möllanud revolutsiooniterrori eest, asus Maria koos perekonnaga Eestisse. Maria Merjanskaja tegutses koos oma isa Niliga siinsetes kutselistes vene teatrites. Tema õde, tuntud baleriin Viktoria Kriger, jäi Nõukogude Venemaale. 1920. aastatel avanes Marial võimalus külastada oma õde. Selle reisi ajal tutvus ta

Moskva kunstiteatri tööga ja Vladimir Nemirovitš-Dantšenkoga. Alates 1931. aastast tegutses Maria Merjanskaja Tallinna Tööliteatri juurde loodud vene teatritrupis näitleja ja lavastajana. 1945. aastal asus Maria väga entusiastlikult juhtima Kuressaare teatrit, püüdes mitmekesistada teatri repertuaari. Paraku ei võimaldanud näitetrupi väike koosseis mängida avaramat repertuaari. Tugeva avaliku kriitika surve all lahkus Merjanskaja Kuressaarest. Ta ei suutnud päästa teatrit, mis mõne aasta möödudes suleti. Pärast Kuressaares tabanud ebaõnne asus näitleja ja lavastaja Merjanskaja juhtima Rakvere teatrit, mille sõjajärgne olukord ei olnud parem Kuressaarest. Peamiselt lavastati Rakvere teatris eesti algupärandeid. Maria Merjanskaja juhtimise ajal toodi Rakvere teatri repertuaari vene klassikalisi näidendeid. Näiteks 1951. aastal lavastas Merjanskaja Aleksander Ostrovski näidendi „Kasutütär“, mis pälvis publiku heakskiidu ja tunnustuse. Tema viimaseks töökohaks jäi Kohtla-Järve Vene Draamateater. Maria Merjanskaja oli ENSV Teatriühingu liige. Kohe tema viimse puhkepaiga vastas asub Maria õe, Eesti esimese professionaalse harfimängija **Zinaida Valg-Bogdanovskaja** viimne puhkepaik.

Liigume tagasi peateele ja suundume edasi kalmistule. Meist vasakule jääb künkast alla viiv paekivist trepp. See tähistab kastmiseks ette nähtud veevõtukohta, mis oli kasutusel siis, kui katoliku ja Aleksander Nevski kalmistu vahel voolas oja. Tänapäevaks voolavad nii oja kui ka Härjapea jõgi maa all, kuid trepp on säilinud ainsa mälestusena sellest ajast. Liikudes peateed mööda edasi, näeme paremal asuvat omanäolise kujuga raudkivist hauasammast, millel asetseb valgest marmorist rist. See monument tähistab **Vitali Koževnikovi**, kelle elust ja tegevusest ei ole kahjuks midagi olulist teada, hauda. Hauatähise tervikkujundus on omanäoline, ebakorrapärasele maakivile on ülemises osas on suurema šriftiga graveeritud maetu andmed ja allpool asub pühendus emalt, õelt ja vendadelt. Valgest marmorist risti kaunistas apostlikule

õigeusule omane ikoon, kuid see ei ole säilinud. Ainulaadseks muudab hauasamba surifoto, mis asub kivi ülaosas. 19. sajandi teisel poolel oli Euroopas populaarne fotokunsti väljund – surnute fotografeerimine. Viktoriaanlikul ajastul oli surifoto ainuke võimalus vanematele jäädvustada oma varakult lahkunud lapse mälestust pildis. Selliseid fotosid tehti perekondades enda jaoks ja lähedastele saatmiseks. 20. sajandil kasvas *post mortem* fotograafia-suunast välja traditsioon pildistada matuse-teremooniast ja kirstust olevat lahkunut.

Järgmises reas Koževnikovi hauaplatsi taga asub kolme graniitsambaga suur hauaplats. Sinna on maetud **perekond von Tunzelmann**. Perekond von Tunzelmann pärineb Brandenburgi kaupmehest Günther von Tunzelmannist. 18. sajandil asusid suguvõsa esiisad elama Tallinna, Pärnu ja Kuressaarde. Von Tunzelmannide perekonnast pärinevad mitmed tuntud omaaegsed kirikutegelased ja Tsaari-Venemaa sõjaväelased. Von Tunzelmannide valduses on olnud erinevad mõisad Eesti aladel ning selle perekonna esindajad on juhtinud riigiasutusi Tallinnas ja Kuressaares. Siin hauaplatsil puhkab kindralleitnant Balthasar Otto Ludwig von Tunzelmann. Tema ema oli Anna Helene von Stackelberg, kes oli ühe vanima Eesti alal asunud baltisaksa suguvõsa järeltulija. Balthasar abiellus Saksamaa ühe tuntuma aadliperekonna tütre, paruness Sophie von Bülowiga, kelle sugulased on olnud mitmetel keiserliku Saksamaa kõrgetel ametipostidel. Nende lapsed lahkusid Eesti aladelt ja asusid elama Peterburi, Varssavisse ja Tuulasse. Venemaa revolutsiooni eest põgenesid von Tunzelmannid tagasi Euroopasse, sealt suundusid nad edasi Uus-Meremaale ja Ameerika Ühendriikidesse. Nikolai Tunzelmann von Adlerflug oli Tsaari-Venemaa kindralmajor ja Balthasar Otto Ludwig von Tunzelmanni lapselaps, kes suri paguluses ja on maetud koos abikaasaga Kopenhaageni õigeusu kalmistule.

Von Tunzelmannide hauaplatsi juurest viib väike jalgrada **admiral Aleksei Spiridovi** kalmuni. Tema oli mees, kes võõrustas admiral Nelsonit Tallinna reidil. Spiridovid on ühe vanima Venemaa aadlisoo esindajad. Admiral Spiridov oli üks Tsaari-Venemaa suurkujudest, keda tunti kogu Euroopas. Oma kõrge harituse, sõjaväelise ande ja diplomaatiaoskusega võitis ta populaarsust kõigis paikades. Tema juhtimisel alustati Tallinna sõjasadama rajamist. Ehitati esimene Tallinna meretamm ja planeeriti Tallinna merebasseini väljaehitus, mis võimaldas peale sõjalaevade heita ankrusse ka kalapaatidel. Admiral alustas oma peadpööravat mereväelasekarjääri juba lapsepõlves isa kõrval. Tema ametiredelil tõusmine ja tsaariperekonna soosing olid imekspandavad. Spiridov oli kapteniks admiral Greigi eskaadri lipulaeval, mis oli tollal väga suureks tunnustuseks väljaspool tsaaririiki. Võrdlemisi eaka mehena abiellus ta kindralmajor Karl Friedrich von Schwebsi tütre ja Magnus Detloff von Tiesenhauseni lese Katerine Helenega.

Väikesel kõrgendikul Spiridovi hauaplatsi taga märkame mitme graniidist monumendiga suurt hauaplatsi. See monument on püstitatud **vene kaupmeeste ühenduse esimehe ja I gildi kaupmehe Pjotr Milovanovi** hauale. Erinevalt Eesti kodanikuühendustest tekkisid Vene seltsiliikumised tunduvalt varem ning olid riigi soosingus. Vene kodanike seltsilised liikumised tegutsesid peamiselt kaupmeeste ühendustena ja kirikute juures heategevuslike algatustena. Samas hakkasid need tahtmatult lõhkuma baltisakslaste püüet säilitada seisuslik kord. Sellised ühendused andsid tõuke eestlaste seisuseta kodanikuühenduste tekkimiseks. Seega on Pjotr Milovanov jätnud oma jälje meie kolmanda sektori arengulukku Tallinna kontekstis.

Milovanovi platsiga samal joonel teisel pool peateed näeme suursugust **kirstu kujutavat hauasammast**. Kahjuks ei ole kindlalt teada, kes on sellele hauaplatsile maetud, kuid tegemist on Tallinna kalmistutel ainulaadse hauakujundusega. Kõrgel massiivsetest blokkidest lavatsil seisab võimas graniitsark. Sellise kujundusega on püütud jäädvustada sümbolite kujul usutunnistusest tulenevat ülestõusmise lootust ja igavese elu ootust, kus kõik on suunatud kõrgele taeva poole. On veel inimesi, kes mäletavad, et graniitsarga mõlemal küljel olid maetute nimedega vasksed plaadid, kuid need on tänaseks varastatud. Ainukeste vasksete elementidena on alles kirstu jalad.

Jätkates teekonda mööda peateed kalmistu südamesse, märkame peatselt teest paremal pool kolmanda hauaplatsina suursuguse punasest graniidist kujundusega kalmu. Sinna on maetud **Georgi mõõga kavaleri Dmitri Lebedev** ja tema õepoeg **Vabadusristi Vendade Ühingu liige Georgi Leets**. Lebedev sündis Pärnumaal Jakobi kihelkonnas õigeusu vaimuliku perekonnas. Üldhariduse omandas Pärnu Gümnaasiumis ja Riia Vaimulikus Seminaris. 1895. aastal lõpetas Vilno junkrukooli ohvitseri auastmes ja 1904. aastal Nikolai Kindralstaabi akadeemia. Dmitri Lebedev võttis aastatel 1904–1905 osa Vene-Jaapani sõjast. Alates 1911. aastast oli ta alaliseks õppejõuks taktika alal Nikolai Kindralstaabi Akadeemias. I maailmasõja ajal oli ta 26. Mogiljovi polgu ülem. 1921. aastal opterus kindral Lebedev Eestisse, kus asus kohe tööle lektorina kaitseväge ühendatud õppeasutuses. 1927. aastal läks kindralmajor Lebedev erru ja viimased aastad tegutses ta ärimehena.

Imaailmasõjas omandas kindral Lebedev vahvuse eest kõik Vene lahingumärgid, näiteks Georgi mõõga ja Vladimiri kolmanda järgu risti. Kindral Lebedev suri 8. jaanuaril 1935. aastal Tallinnas Narva maantee erahaiglas südamenõrkuse tagajärjel, mis oli põhjustatud operatsioonist.

Georgi Leets sündis Pärnu maakonnas tegutsenud vaimuliku perekonnas, kus kasvasid üles viis poega ja kuus tütart. Hariduse omandas Leets Pärnu gümnaasiumis, kust suundus Petrogradi gümnaasiumisse, millega samaaegselt lõpetas sõjakooli. Kõrghariduse omandas ta õppides üheaegselt nii Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas kui ka Kõrgemas Sõjakoolis. Leets valdas eesti, vene, saksa, prantsuse ja ladina keelt. I maailmasõtta saadeti Georgi Leets lipnikuna, kus ta osales 1917. aastal Eesti rahvusväeosade loomisel. Seejärel osales ta Vabadussõjas suurtükiväelasena. Pärast haavata saamist autasustati Leetsi Vabadusristiga ja Läti Karutapja ordeniga ning kuni 1941. aasta arreteerimiseni oli Leets sõjaväeteenistuses. Kui Leets sattus NKVD kätte, siis saadeti ta kümneks aastaks Norilskisse vangilaagrisse. Pärast karistuse kustutamist naasis ta Tallinna, kus töötas linnaarhiivis vanemteadurina. Ta oli paljude seltside ja ühingute liige, nimetagem neist näiteks Vabadusristi Vendade Ühingut, Narva Ajaloo Seltsi, Sõjateaduslikku Ühingut jt. Kuna Leetsil olid väga head suhted Tallinna Linnamuuseumi teaduri Kaupo Deemantiga, annetas ta oma peaaegu 200 relvast koosneva kollektsiooni Tallinna Linnamuuseumi relvakogule.

Leetsi hauaplatsist üks rida edasi puhkab raudaia sees **poet Igor Severjanin-Lotarev**. Tema lähedaseks sugulaseks oli Nõukogude Venemaa legendaarne diplomaat Aleksandra Kollontai, samuti kuulub ta ajaloolase Karamzini lähisugulaste ringi. Igor Severjanin sündis Peterburis inseneri perekonnas. Severjanini vanemate eluteed läksid lahku tema varases nooruses. Alates 1913. aastast suvitas poet Toilas, kuhu asus pärast revolutsiooni elama. Igor Severjanin korraldas kirjanduslikke esinemisturneesid Eesti, Poola, Saksamaa, Prantsusmaa, Bulgaaria ja Jugoslaavia publikule. Ta kuulus revolutsioonieelsel Venemaalegofuturistide rühma. Severjanin saavutas oma värssidega hämmastava menu. Teda peetakse poet Konstantin Balmonti stiili jätkajaks. Pärast Eestisse elama asumist oli Severjanin tihedates sidemetes Siuru poetidega, eriti Henrik Visnapuuga. Poet Severjanini tõlkes ilmusid vene keeles Visnapuu kogud „Amores“ ja „Polevaja fialka“ ning Marie Underi „Predstvetenie“ ning paljude teiste Eesti poetide teosed. 1928. aastal avaldas Severjanin tõlkeantoloogia „Poetõ Estonii“, mis sisaldas 33 Eesti autori värsse. Igor Severjanini värss ilmus Eesti ajakirjanduses peamiselt Henrik Visnapuu tõlkes.

Tuhmilt väriseb tuli,

Silm mul vaob.

Öösene imelik nägu,

Salaja kaob.

(Henrik Visnapuu tõlge)

Astudes mööda peateed mõned sammud tagasi, kulgeb Severjanini hauaplatsi vastast väike jalgtee, mis viib **konservitööstur Rudolf Andersoni** kalmuni. Anderson alustas oma äritegevust 1898. aastal riideäris õpipoisina. Väljaõppinud sellina siirdus Anderson Venemaale, sealt Soome, kus asutas Turu linnas väikese konservitööstuse. Pärast Eesti iseseisvumist 1918. aastal tuli Anderson Eestisse ja asutas siin ühe moodsaima konservitööstuse. Tema matusepaiga teeb kultuurilooliselt eripäraseks hauasammas. Selle on kujundanud Eesti üks viljakamaid hauakujundajaid, skulptor Herman Halliste. Sammas on valmistatud kiviraietöökojas Jaago ja Ko, mille omanikuks oli kuulus maadlejale Jaan Jaago. Halliste monograafias on liigitatud sammas erandlike hulka. Sammas on loodud, arvestades elementide harmooniat, mille mõju rajaneb üksikosade suhestumisel ja osa sobivusel tervikusse. Teos on loomult kaine geomeetrilise vormiga, kus sümmeetria on asendunud asümmeetriaga. Poleeritud ja poleerimata ristkülikuist koosnev sammas asub hauaplatsi ühes nurgas. Hauasammast täiendavad kiviplaadid ja pink. Muru ja selles olevad valged plaadid kuulusid samuti kompositsiooni. Hauasambal on kaks motiivi: sambal asuv liivakell on igavikusümboolika ja kiviplaadil olev reljefne tuvi sümboliseerib hinge lahkumist kehast. Tänapäevaks on mitmed detailid jäädavalt kadunud.

Suundudes tagasi peateele, liigume Severjanini hauaplatsist edasi. Peatselt leiame vasakult **etnograaf Aleksander Põrgi** kalmu. Põrk sündis taluniku pojana. Ta lõpetas 1894. aastal Riia Vaimuliku Seminari. Aastatel 1895–1897 õppis ta Peterburi Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas ja 1897.–1902. aastani Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas. Aastatel 1903–1913 oli ta Moskva Ülikooli kunstiajaloo õppetooli assistent ja samal ajal ka Aleksander III Kunstimuuseumi konservaator. Eestisse naasnuna töötas Aleksander Põrk õpetajana mitmetes Tallinna koolides. Üliõpilasena sai Põrgist innukas vanavara koguja ning muuseumis töötades see kirk aina süvenes. Tema kollektsioon toodi suuremas osas Eestisse, tänapäeval säilitatakse seda Tartus Eesti Rahva Muuseumis. Põrgi kogu koosneb enam kui 2700 etnograafilisest esemest, milleks on peamiselt tekstiilinäidised nii eestlastelt kui ka idapoolseilt soomeugri rahvastelt. Uurijana esindas ta rahvusromantilist suunda. Aleksander Põrk rajas Tallinnasse Eesti Kultuuriajaloo Seltsi. Ta oli esimene, kes abiellus ja kes maeti taarausku kombe kohaselt. Põrk osales aktiivselt Moskva Eesti Seltsi ja Eesti

Üliõpilaste Seltsi tegevuses. Oktoobrirevolutsiooni ajal Aleksander Põrk vahistati, vangistusest päästis ta Viktor Kingissepa vahelesegamine. Haritud inimesena valdas ta kuut erinevat keelt. Ta oli üks agaraid Jüröö ülestõusu mälestuse taaselustajaid. 1928. aastal abiellus Põrk Tallinna õhtukeskkooli kasvandiku, 28-aastase Pauline Tarbaga, nende pulmad peeti Jüröö pargis. Tollane ajaleht Vaba Maa nimetas pulmapidu „põrgu“ pulmadeks. Aleksander Põrk kaotas töö, kui Tallinna Ühisgümnaasium suleti. Oma elu viimased aastad veetis ta Türil.

Põrgi platsi vastas näeme võimsate raudristidega hauaplatsi, sinna on maetud titulaarnõunikud **Dmitri ja Mihhail Dmitriev**. Liikudes edasi mööda

peateed jääb vasakule ebatavaliselt suur ala, mis on piiratud ühtse raudaiaaga, alal asuvad eraldi hauaplatsid. See on **nunnaaed**, kuhu on maetud õigeusu vaimulik ja nunnad, kes elasid ja teenisid Tartu maantee läheduses asunud Kuremäe kloostris harukloostri. Nunnaaia kõrval mitme hauasambaga platsil puhkavad Makuševide perekonna esindajad. Nemed olid koos perekond Bazarginiga kloostris rajajateks ja toetajateks. Bazarginid on maetud nunnaaia sissekäigu juurde. Nemed toetasid kloostris rajamist 1000 kuldrublaga. Nunnaaias asub **dirigent Friedrich Nikolai** haud. Tema pseudonüümiks oli Priit Nigula. Nikolai lõpetas 1918. aastal Jekaterinburgis muusikakooli ja õppis Moskva konservatooriumis klaverit. 1916.–1923. aastani oli Friedrich Nikolai nii Jekaterinburgi, Irkutski kui ka Moskva ooperiteatris kontsertmeister. Eesti Vabariigi ajal sai temast Eesti ringhäälingu pianist ja sümfooniaorkestri dirigent. Aastatel 1942–1962 töötas ta teatris Estonia peadirigendina ja 1957. aastal sai Friedrich Nikolaist ENSV teeneline kunstnik.

Makuševide hauaplatsist edasi asub väike hauakivi, mis tähistab maailmas tuntud **okultsete romaanide autori Varvara Krõžanovskaja-Rochesteri** hauda. Ta sündis Peterburis jõuka kindral Krõžanovski perekonnas. Noore tütarlapsena õppis Varvara Peterburis Katarina instituudis. Ta katkestas õpingud, sest isa surma tõttu perekond laostus. Varvara Krõžanovskaja hakkas pärast isa surma tegelema kirjandusega, mis hiljem tõi talle kuulsuse. Tema kirjandusliku karjääri algus langes kokku abiellumisega kammerherra Semjonoviga, kes oli tsaari õukonnas kõrgel positsioonil. Õige pea pärast abiellumist sündis noorpaaril tütar Tamara. Oma kirjandusliku karjääri tipus haigestus Varvara Krõžanovskaja-Rochestertuberkuloosi. Oktoobrirevolutsioon aga purustas kogu Krõžanovskaja elu, tema armastatud mees tapeti ning naine põgenes koos tütrega Eestisse. Edasine elu oli suurilmadaamile kui õudusunenägu, sest tal tuli elatist teenida Narvas lauatehases töötades. Rahapuuduses vaeveldes ei saanud ta enam oma raamatuid kirjastada. Rasketes olmetingimustes võttis haigus kirjanikust võimust ja ta suri 63-aastasena vaid üksikute lähedaste seltsis. Krõžanovskaja-Rochesteri sulest ilmus üle 40 romaani, näiteks „Mineviku needuse all“, „Herkulaneum“, „Ämblikuvõrk“, „Pimeduse riigis“ jpt. Oma teoste eest sai kirjanik Prantsuse Akadeemia tiitli *Officier de l'Académie française*. Lisaks kirjanduslikule andele olid Varvaral okultsed võimed, mis avaldusid juba lapsepõlves. Pärast isa surma elas ta läbi okultse sündmuse,

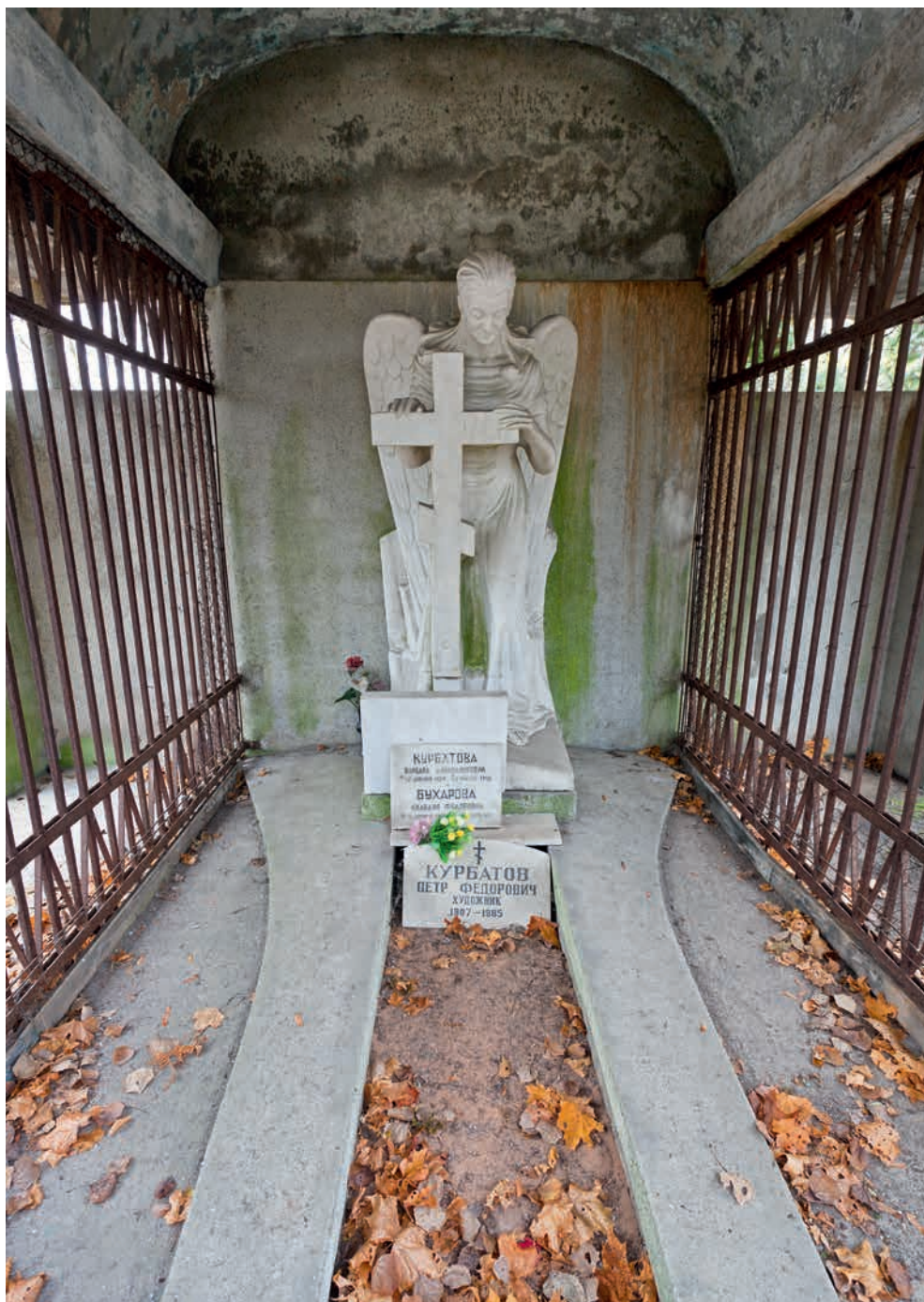

ta nägi materialiseerunud kujuna oma nähtamatut soosijat ja sõpra, keda ta hakkas nimetama Rochesteriks. Viimane oli hinduliku välimusega isik, kes tegi Varvarale ettepaneku astuda headuse teenistusse ja kirjutada tema juhtimisel – nii algas nende tihe koostöö. Rochesteri dikteerimisel kirjutas Varvara kõik oma romaanid. Imekspandav oli see, et Krõžanovskaja, kes vaevu valdas prantsuse keelt, kirjutas romaanid suurepäraselt prantsuse keeles. Hiljem tema selgeltnägemise võime küll kadus, kuid asemele tulid sensitiivsus ja mediaalsed võimed. Lisaks kirjanduslikule tööle tegeles ta ka spiritismiga, tema seanssidel olevat viibinud ka troonipärija ja tulevane tsaar Nikolai II. Varvara Krõžanovskaja aitas inimesi, iial ei soovinud ta saada omakasu.

Krõžanovskaja hauast eemal peatee ääres näeme väga omapärast ehitist, see on **perekond Kurbatovite** hauakabel. Kabel on püstitatud 1965. aastal Varvara Kurbatovale, kes suri 1962. aastal. Kabeli püstitas tema poeg, kunstnik ja skulptor Pjotr Kurbatov. Pjotr Kurbatov sündis Peterburi lähistel, Eestisse saabus ta II maailmasõja ajal koos taganevate sakslastega, kes tunnustasid teda portretistina. Nõukogude võimu organid saatsid ta Siberisse asumisele, sealt vabanedes õnnestus Pjotr Kurbatovil põgeneda Rootsi ja sealt edasi Ameerikasse. Kui 1960. aastate alguses haigestus skulptori ema, siis tuli ta tagasi Eestisse ja talle eraldati korter kesklinnas kohvik Moskva majas. Kõige unikaalsem selle kabeli juures on inglikuju, mille Pjotr Kurbatov valmistas kalmistul. Ta ostis kaks valget marmorplokki, tõi need kalmistule ja asetaski ema hauale ning ehitas sinna ümber telgi. Kolm aastat valmistas kunstnik skulptuuri, kuni ingel valmiski. Algselt laskis skulptor valada kuhu kohale katuse ja tagumise seina ning skulptuur oli avatud kõigile vaatajatele. Mõne aja pärast murdsid vandaalid inglil näpu ja Kurbatov oli sunnitud tellima väiksele kabelile metallist võred. Pjotr Kurbatov suri 1985. aastal ja on maetud oma loodud kabeli kõrvale.

Kurbatovite kabelist paremal näeme kalmistu kvartalite vahelist laiemat jalgteed, mille ääres asub **pianisti ja kontsertmeisteri Sergei Mamontovi** haud. Ta sündis Moskvas teatrihuvilises kaupmeheperekonnas. Muusikalise hariduse sai Sergei Peterburi konservatooriumis klaverit ja kompositsiooni õppides. Alates 1906. aastast töötas Mamontov klaveriklassi õppejõuna Moskva Filharmoonia Seltsi muusikakoolis. Helilooja Sergei Rahmaninov soovitas teda Moskva Suure Teatri ooperisolistide repetiitoriks, seda ametit pidas Mamontov 1920. aastani, kuni lahkus Venemaalt koos eestlannast abikaasaga ning asus elama Tallinnasse. Algselt leidis Mamontov rakendust klaverimängijana Tallinna restoranides. 1923. aastal kutsusid ooperisolistid Smirnov, Sällik jt. teda teater Estoniasse, kus Mamontov töötas pensionieani. Muusikute hinnangul oli Mamontovi panus eesti ooperilavastuste muusikalisse kujundusse suur. Tema osavõtul lavastati aastatel 1923–1932 34 ooperit, ta

osales klaverisaatjana soolo-kontsertidel ning töötas õppejõuna Tallinna konservatooriumis. Oma viimaseks jäänud juubelikontserdil esines Mamontov dirigendina. Tema elutee katkes 30. detsembril 1938. aastal. Nekroloogides meenutati teda kui väga kompetentset muusikut ja suurepärast kontsertmeisterit ning rõhutati tema erakordset töökust. Mamontovi esimesel surmaaastapäeval korraldati mälestuskontsert, mille tulud läksid muusikule hauasambatellimiseks. Kontserdil esinesid mitmed tuntud solistid vene heliloojate loominguga. Hauasammas avati 1. oktoobril 1939. aastal.

Sergei Mamontovi hauast kümmekond rida edasi asub **loodusteadlase Teodor (Feodor) Nenjukovi** haud. Nenjukovi iseloomustas teadlasena haruldane intuitsioon ning ideede rikkus. Samas puudus tal vajalik püsivus, sageli jäi tema töestusmaterjal poolikuks ja oli süstematiseerimata. Teodor Nenjukov oli maailmarändur, keda võis pidada botaanika elavaks entsüklopeediaks. Ta oli ehtne boheemlane, kes ei hoolinud oma tervisest ja liialdas alkoholiga, mis põhjustaski tema enneaegse surma. 1926. aastal sõbrunes Nenjukov

näitleja Albert Üksipiga, kellega ühiselt korraldati botaanilisi retki. Botaanik Nenjukov määras ilmeksimatult seemnete päritolu ning seemnetega kauplejaile oli täiesti arusaamatu, kuidas ta seda suutis. Eesti Provintsiaalmuseum kasutas Nenjukovi abi herbariumide määramisel.

Nenjukovi kalmu vastas kolm hauarida edasi asub **tuntud pedagoogi Paul Truusmanni** viimane puhkepaik. Truusmann lõpetas Tallinnas keskkooli ja õppis Peterburi Ülikoolis ajaloo-filosoofiateaduskonnas. 1911. aastast töötas ta õpetajana Tallinna Aleksandri Gümnaasiumis, pärast kooli evakueerimist jätkas ta oma tööd Venemaal. 1920. aastate alguses oli Paul Truusmann Petseri gümnaasiumi direktor, seejärel Võru Õpetajate Seminaris ajaloo- ja psühholoogiaõpetaja. Pärast selle sulgemist suundus ta Tallinna, kus töötas psühholoogia ja vene keele õpetajana. Tema isa Jüri Truusmann oli Eestis vihatud venemeelne tsensor, kes oli suure kirjandusliku huviga mees. Tema sulest ilmus raamatu „Kalevipoeg“ venekeelne tõlge.

Peatee lõpus jõuame kalmistu peaväljakule. Meist vasakut kätt jääb ava kalmistu piirdemüüris, mis ühendab Vana-Kaarli kalmistut Aleksander Nevski kalmistuga. Otse ees näeme kaevu, mille kõrval on valatud astmetega poodium. Seal peetakse kalmistupühal iga-aastast apostliku õigeusu kiriku jumalateenistust.

Edasi suundume oma jalutuskäigul paremale, peateega paralleelsele vaheteele. Pärast väikest käänakut märkame vasakul laiemat jalgrada, mis viib haudade vahele. Jalgraja lõpus on ebakorrapärase kujuga diagonaalselt asetsev hauaplats, kuhu on maetud **Tallinna linnapea Aleksander Pallas**. Pärast 1905. aastat hakkab seoses Jüri Vilmsi tegevusega Tallinnas koonduma radikaaldemokraatlik rühmitus, millele panid aluse eraviisilised kooskäimised, kus osalesid Aleksander Pallas jt. tollased tuntud tegelased. Rühmitusest sai alguse Eesti Tööerakond. 1917. aastal osales esimestel demokraatlikel valimistel Tööerakonna nimekirjas ka Aleksander Pallas. Valimistel saavutas Jüri Vilms oma kõnega hiilgava tulemuse, kuid tal ei olnud mingit soovi linnavoliniku ametikohale asumiseks. Tööerakonnast asus linnanõunikuks vandeadvokaadi abi Aleksander Pallas. Pallas oli Tallinna linnapeaks 12 päeva 1917. aasta novembris.

Liikudes kvartali võrra edasi jõuame paremat kätt asuva kaevuni. Selle juures asub miniatuurne valge marmorplaat, mis on suvisel ajal mattunud hostalehtedesse. Seal puhkab tuntud **orkestrijuht ja tantsumuusik Johannes Pori**. Ta omandas muusikuoskused iseõppijana, mängides viiulit, saksofoni ja trompetit. Pori oli 1930. aastatel tuntud restoranimuusik ja aastatel 1940–1941 juhatas Punalipulise Balti Mere Laevastiku teatri džässorkestrit. Johannes Pori on tõlkinud mitmed tänaseks tuntud laulud eesti keelde, näiteks A. Vintersi „Viljandi paadimehe“, A. Marcsi „Postipoisi“ ja Wiga-Gabrieli „Õllepruulija“.

Pori hauaplatsi vastast viib väike jalgteed kvartali keskele, selle ääres asub **Árpád Arderi poja Jaani abikaasa, muusikaõpetaja Lembi Arderi** haud. Jaan Arder abiellus Lembi Toomastiga 1974. aastal. Nende perre sündis neli last, kes kõik on omandanud muusikahariduse. Lembi õppis Georg Otsa nimelises Tallinna Muusikakoolis kompositsiooni ja muusikateooriat, kuid kool jäi pooleli seoses tütre Helin-Mari sünniga. Lembi töötas mõnda aega Kohila keskkoolis muusikaõpetajana ja seejärel Merivälja algkoolis. Lembi Arder laulis kirikukoorides ja oli koos abikaasa Jaaniga ansambli Hortus Musicus koosseisus.

Lembi Arderi hauaplatsi juurest näeme kaugelt paistvat sinise katusega baldahhiini, mis on püstitatud **Tallinna ja kogu Eesti piiskopi Issidori (kodanikunimega Ioan Bogojavlinski) ja ülempiiskop Paveli (kodanikunimega Pavel Dmitrovski)** mälestuseks. Piiskop Issidor

sündis Kurski piiskopkonnas, kus ta lõpetas vaimuliku seminari ja suundus edasi õppima Peterburi Vaimulikku Akadeemiasse. Piiskop Issidori sulest on õigeusu teemal ilmunud mitmeid artikleid ja raamatuid. Samuti osales ta väga aktiivselt Õigeusu Jumalasõna Entsüklopeedia koostamisel. 1919. aastal oli ta sunnitud emigreeruma Nõukogude terrori eest Eestisse, siin jätkas ta õpetajana algselt Aleksander Nevski katedraalis ning hiljem Tallinna Püha Siimeoni ja naisprohvet Hanna koguduses. Samuti tegutses Issidor usuõpetajana mitmetes koolides. 1920. aastate alguses avaldas ta käsiraamatu usuõpetuse õpetajatele, kes õpetavad Venemaalt emigreerunud õigeusklikke lapsi. Alates 1930. aastast andis Issidor välja vaimulikku ajakirja Õigeusklik Vestluskaaslane. II maailmasõja ajal teenis Issidor Eesti alal õpetajana vangilaagrites ja põgenikelaagrites, pakkudes õnnetutele lootust ja lohutust.

Pärast sõda jäi piiskop Issidor Leningradi, kus temast sai esimene Leningradi Vaimuliku Akadeemia ja Seminari rektor. Tema juhtimisel töötati välja uued hariduskavad ja õppeprogrammid. 1946. aastal kaotas piiskop Issidor oma armastatud abikaasa ja 12. juunil 1947. aastal pühitseti ta mungaks.

Ülempiiskop Pavel Dmitrovski sündis Venemaal diakoni perekonnas, seal omandas ta vaimuliku hariduse. I maailmasõja ajal teenis ta sõjaväe vaimulikuna. 1919. aastal oli Pavel Dmitrovski sunnitud emigreeruma Eestisse, kus ta asus elama Narva linna. Seal oli ta Kreenholmi kiriku vaimulik ja hiljem Jumalaema Ülestõusmise kiriku teiseks vaimulikuks. Mitmeid aastaid pidas ta Narva Emigrantide Gümnaasiumi usuõpetaja ametit. 1937. aastal ordineeriti Pavel Dmitrovski Narva piiskopiks ning 1945. aastal sai temast Tallinna ja kogu Eesti ülempiiskop.

Vaadates baldahhiini juurest punase kabeli suunas, paistab taamal võimsate maakivist sammastega kalm, kuhu on maetud **pedagoog ja rahukohtunik Aleksandr Tšumikov**. Ta sündis Tallinnas kaupmehe pojana ja õppis keeleteadust Peterburi Ülikoolis. Pärast lõpetamist töötas ta samas ülikoolis õppejõuna. Tšumikov võttis ohvitserina osa Krimmi sõjast ning pärast sõja lõppu hakkas tööle haridusministeeriumis. 1870. aastatel siirdus ta Tallinna,

kus temast sai linnavolinik ning võitluses sakslastest volikoguliikmete vastu eesti-vene opositsiooni üks juhte. 1857. aastal hakkas tema sulest ilmuma vene kasvatusteaduslik ajakiri ning ühtlasi rajas Tšumikov Vene Pedagoogilise Seltsi. Oma vaba aja pühendas ta Vene-Eesti ajalooliste suhete uurimisele. Tšumikov oli Moskva Keiserliku Ajaloo ja Muinsuste Seltsi tegevliige ning avaldas oma kirjutisi seltsi väljaannetes. Aleksandr Tšumikovi pere oli sõbralikes suhetes Jaan Poskaga. 1905. aasta sündmuste keerises sai viimane oma perekonnasõbralt abi ja toetust.

Baldahhiini vastast leiame väikese jalgte, mis viib suure graniitvundamendil asetseva raudaiaga hauaplatsini. Sinna on maetud **Eesti Vabariigi sõjavägede ülemjuhataja Johan Laidoneri perekond** ning pärast Eesti iseseisvuse taastamist püstitati sinna ka kindrali kenotaaf. **Maria Skarbek-Kruszewska-Laidoner** sündis 7. detsembril 1888. aastal Poola aadliperekonna viienda lapsena. 1905. aastal tutvus ta noore Johan Laidoneriga, kes õppis siis Vilno sõjakoolis. 1911. aastal nad abiellusid ja kaks aastat hiljem sündis poeg Michael. I maailmasõja keerulistes oludes oli Marial

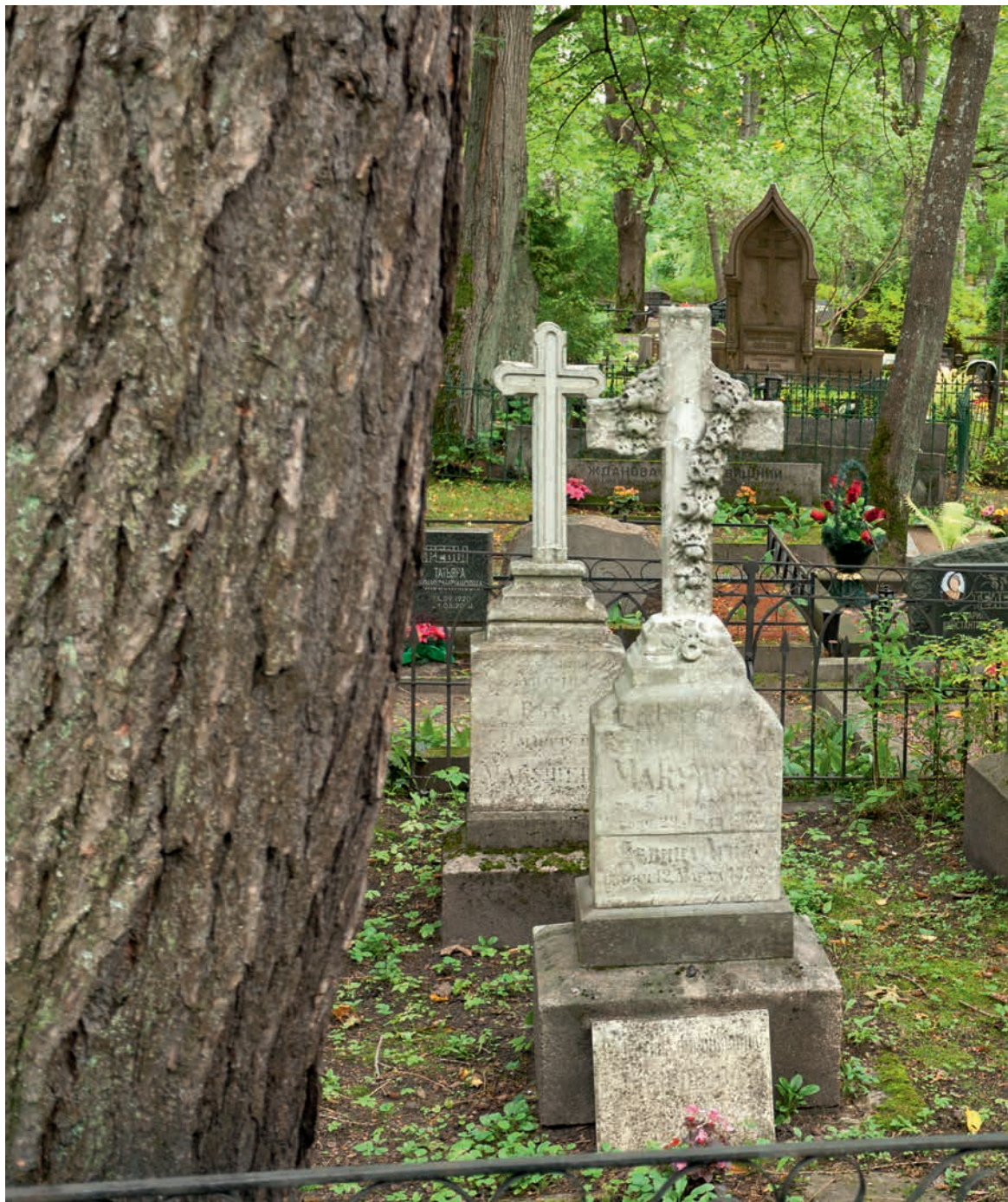

raske Eestisse pääseda, kuid lõpuks õnnestus tal pojaga tulla oma armastatud abikaasa juurde. Esimese vabariigi ajal pidi Maria sageli täitma riigi esileedi rolli. Õnneliku abielu traagika oli poja Michaeli surm 20. aprillil 1928. aastal. Senini ei ole teada poja surma tegelik põhjus. Pärast õnnetust lapsendasid Laidonerid Maria vennapoja Aleksei Kruszewski. 1940. aasta sai armastavate abikaasade elus kannatusteaja alguseks. Maria järgnes vabatahtlikult oma küüditatud abikaasale Siberisse, sest pidas lahusolekut võimatuks. Kui puhkes sõda Saksamaa ja NSV Liidu vahel, vahistati kindral Laidoner koos abikaasa ja kasupojaga. Vangistuses ei lubatud abikaasadel kohtuda, sellele piinale lisandusid alandused ja mõnitused ülekuulamistel. Siberis kaotas

.....

Maria Laidoner nii abikaasa kui ka kasupoja. Pärast Stalini surma, 1954. aastal vabastati Maria Laidoner Vladimiri vanglast. Vaatamata läbielatule naine ei murdunud. Ta töötas muusikaõpetajana Vladimiri lähedal Melenki linnas ning unistas võimalusest tulla tagasi kodumaale. Eestisse lubati Maria Laidoneril naasta alles 1961. aastal, kuid tingimuseks oli keeld asuda elama Tallinna, nii kolis ta elama Haapsallu. Proua Laidoner armastas lugeda, ta valdas prantsuse, saksa, poola, vene ja eesti keelt. Viimased paar eluaastat veetis Maria Laidoner Jämejala haiglas. 12. novembril 1978. aastal, 25 aastat pärast tema armastatud abikaasa surma lakkas löömast sitke poolatari süda. Sugulased ja lähedased matsid Maria Laidoneri tema poja Michaeli kõrvale.

Laidoneride platsist neli kalmurida edasi asub **muusikateadlase ja klaveripedagoogi Peeter Rammuli** haud. Rammul sündis Lelles õigeuskliku preestri perekonnas. 1901. aastal lõpetas ta Tartus gümnaasiumi, õppides samaaegselt klaverimängu R. Griwingi erakoolis. Oma haridusteed jätkas Rammul Moskva Ülikooli õigusteaduskonnas, kuid 1911. aastal lõpetas ta hoopis Moskva konservatooriumi. Peeter Rammul asus tööle Moskvas Nikolai Instituudis klaveriõpetajana. Hiljem pidas ta Tambovis muusikainspektori ametit. Alates 1920. aastast töötas ta Tallinna konservatooriumis klaveriõpetajana, olles mitmekülgne klaveripedagoog ja muusikateadlane. Peeter Rammul kirjutas raamatu „Moodsa klaveritehnika psühho-füüsilisi aluseid“, mis pälvis tunnustuse ning mis tõlgiti saksa, vene ja inglise keelde. P. Rammul tegutses Eesti Akadeemilises Helikunstnikkude Seltsis, samuti oli ta mitmete välismaa muusikaühingute liige ja võttis osa rahvusvahelistest muusikakongressidest. Heliloojana kirjutas ta sonaate, variatsioone ja fuugasid ning esines ka kontsertpianistina. 1970. aastani oli tema kalm tähistamata, sellel oli vaid lihtne nimetu graniitplaat tekstiga „Armas professor, meie jälgime su sihte. Klaveriklass“. 14. oktoobril 1970. aastal asetati ENSV Teatri- ja Muusikamuuseumi eestvedamisel Peeter Rammuli hauale praegune mälestuskivi.

Liikudes Rammuli hauast väikest vaheteed mööda vasakule, jõuame järgmise suurema kalmistuteeni, kust pöörame veel kord vasakule ning liigume tagasi Kaarli kalmistu poole. Peatselt näeme kalmistu müüri ääres suurt memoriaali, mida kaunistab kõrget risti kujutav metallkompositsioon. Paekivist alusmüüritisel asetsevad graniitplaadid **9. märtsil 1944. aastal Tallinna pommitamisel hukkunud 542 inimese nimega.**

Tegemist polnud kindlate strateegiliste objektide hävitamisega, vaid hoopis pindpommitamisega, mille eesmärgiks oli tervete linnaosade purustamine. 9. märtsi õhurünnakutes hukkunute arv oli väga suur. Mitmesuguste uurimistööde tulemusena on jõutud arvamusele, et ohvreid oli umbes 800. Kirjanduses on palju viiteid Tallinna pommitamisele, kuid märkimisväärselt vähe on infot hukkunud isikutest. Tallinna pommitamise ohvreid maeti kõigile Tallinna kalmistutele, nii perekonnaplatsidele kui ka ühishaudadesse. Tänapäevaks võime leida paljudelt pereplatsidelt ohvrite nimedega hauatähiseid, kuid tegelikult ei ole teada, kuhu suurem osa neist on maetud. 25. aprillil 1990. aastal püstitati ühishaua kohale metallist pladikesega kõrge puust rist ning algatati iga-aastane traditsioon viia läbi 9. märtsi keskpäeval pommiohvrite mälestustseremoonia. 16. detsembril 2004. aastal avas Tallinna linnavalitsus Kaire Rjadnev-Meristo projekteeritud mälestiskompleksi.

Kohe pommitusohvrite memoriaali vastas on karikaturist **Vello Agori** *alias* **Gori** matmispaik. Romulus Tiitus alustas Gori 75. sünniaastapäevaks pühendatud artiklit sõnadega: „Eesti ajal öeldi, et ajaleht on tühi, kui seal puudus Gori karikatuur.“ Sellisele rahvuslikkusele annab Karl August Hindrey oma hinnangu:

Gori on kahtlemata hiilgavalt anderikas omal alal ja tema tootmine on hiigelsuur, isegi liiga suur, kohati uputav. Tuleb teha suurt tööd, et sellisest mahukast toodangust tema isikut tundma õppida. Tundma saab õppida tema joonistuslikke võimeid, kompositsioonilisi oskusi ja tehnikaid, manuaalset ja vaatlevat andi. Kuid tema maailmavaadet?

Selleks ajaks oli noor Gori ajakirjanduses töötanud ainult viis aastat. Tema looming kattis tollastes ajalehtedes terveid lehekülgi. Gori on päevakajaline, analüüsiv, terav, vaimukas, tabav ja kuri ning alati kiirem kui keegi teine. Vaevalt jõudis mõni uudis Gori kõrvu, kui ta oma erilise andega suutis kuuldu karikatuurina paberile panna. 1930. aastate keskel tuli ajakirjanduses käibebe termin „riigitüdimus“, sest rahva lootus paremale elule oli kustunud ning see leidis kajastust ka Gori loomingus. Gori oli Eestis levima hakanud fašistlike ilmingute osas leppimatu ja sarkastiline. See väljendus jõuliselt tema karikatuurides. Eelpool mainitud Romulus Tiituse artikkel lõppes 1969. aasta kohta väga julgete sõnadega:

Hoolimatus julguses, millega Gori paljastas end rahva huvide eest võitlejateks kuulutatavate tegelaste varjatud motive, tuleb otsida ka tema elu nii enneaegse lõpu põhjuseid.

Karikaturist Gori tegi 7. oktoobril 1944. aastal enesetapu, olles KGB poolt taga kiusatud. Esialgu oli tema hauakääpal vaid valge puust rist, mis 1970. aastatel asendati väikese graniitplaadiga. Kalmistu-uurija Karl Laane initsiatiivil telliti Gori hauale soliidne hauakivi, mille kavandas skulptor Tõnu Maarand. Kümme aastat seisis hauakivi töökojas, põhjuseks võimude keeld. 1980. aastate keskel õnnestus hauakivi siiski paigaldada, kuid see ei seisnud seal kaua, sest 1990. aastate alguses varastasid metallivargad sellelt pronksist signatuuri.

Gori hauaplatsist liigume edasi Kaarli kalmistu poole. Peatselt jääb meist vasakule **maalikunstnik Nikolai Kulli** haud. Kull õppis aastail 1919–1921 ja 1924 Ants Laikmaa ateljees, edasi jätkusid õpingud Pallases. 1930. aastateks olid kunstniku loomingus välja kujunenud kindlad motiivide ja süžeede ringid. Nikolai Kulli meelisteemaks oli Tallinn. Kull maalis

sadamavaateid ja Tallinna vanalinna. Kunstnik Kulli talviste linnavaadete suletud kompositsioonides valitseb summutatud tagasihoidlik koloriit, milles aeg-ajalt domineerib külm hõbehall või kohati ooker. Kompositsiooni kompaktsuses, vormide tajutavas tahumatuses avaldub kunstniku lähedus prantsuse uusrealismile ja tema terviklik elutunnetus. Kulli loomingus on tajutavad mõningad puutepunktid 1930. aastate pallaslastega. Suur osa tema teostest asub Tallinna linnamuuseumis.

Jõudes suure tee lõppu, pöörame ristmikult vasakule. Astudes mõned sammud edasi, jääb meist vasakule ajalooline veevõtukoht. Selle vastas asub **Kultase kohviku omaniku abikaasa ja personalijuhi Agnes Kultase** kalm. A. Kultas sündis Võrus kaupmehe ja majaomaniku August Vildo perekonnas. Ta õppis Võru ja hiljem Petseri gümnaasiumis. Pärast gümnaasiumi lõpetamist

asus ta tööle Tartusse. 1936. aastal abiellus ta ärimees Nikolai Kultasega. 1937. aastal avasid nad abikaasaga kohviku Kultas, kus Agnes töötas personalijuhina. Lühikese ajaga sai nende kohvikust üks Tallinna esinduslikemaid. Agnes Kultas vahistati 1941. aastal ja küüditati koos lastega Siberisse. Poeg Rein suri samal aastal Siberis. Sunnitööl olles haigestus Agnes puukentsefaliiti. Kuna talle ei võimaldatud mingit ravi, siis arenes tal selle haiguse tüsistusena Parkinsoni tõbi. 1947. aastal põgenes Agnes Kultas Eestisse, kus ta elas Võrus. Ajapikku proua Kultase haigus süvenes ning 1960. aastate alguseks sai temast pidevat abi vajav haige. Teda põetasid tütar Kristi ja abikaasa Nikolai. Pärast tütre abielu ja emigreerumist USA-sse elas Agnes kuni surmani oma abikaasa juures.

Basseini juurest suundume Vana-Kaarli kalmistu sissepääsu juurde. Väravatest sisenedes märkame paremale suunduvat vaheteed, kus taamal paistab Siselinna kalmistu teine hauakabel. Liikudes kabeli suunas jääb meist paremale suur hauaplats, kust leiame **sõjaväelase Hans Leesmenti** nime. Leesment lõpetas 1899. aastal Tartu Ülikooli arstiteaduskonna ning

täiendas ennast Moskvas ja Berliinis. Sõjaväearstina osales Leesment Vene-Jaapani sõjas ja I maailmasõjas. 1917. aastal naasis ta tagasi kodumaale, kus ta määrati I Eesti polgu vanemarstiks ning juba järgneval aastal diviisi arstiks, kellena võttis osa Vabadussõjast. Hans Leesment oli Eesti Punase Risti asutaja ja aastatel 1919–1940 ka selle president. Ta oli tegev ka poliitikuna, olles Asutava Kogu ning II, III ja VI Riigikogu liige.

Kohe doktor Leesmenti haua vastas näeme rahva seas tuntud **pruudikabelit**. Tegemist on külgedelt raudvõrega piiratud lahtise kalmuehitisega. Kabeli siseseinte ülaosas kulgeb rahvusromantilises lillkirjas ornamendivöö. Kabeli suurim vaatamisväärsus on seisva käega tulbiõit rinnale suruva noore naise elusuurune marmorkuju. Kabeli püstitas Tallinna jõukas ärimees Georg Tofer-

Torivere oma varalahkunud tütre mälestuseks. Tõenäoliselt olid selle nime taga riidekaupmehed vennad Toferid, kelle suur riidevabrik hävitati 1941. aastal enne Nõukogude okupatsioonivägede lahkumist Tallinnast. Kabelit nimetatakse rahvasuus pruudikabeliks. Legendi järgi olevat ärimees Toferi tütar oma pulmaeelsel õhtul suurest õnnest palju tantsinud ja ülepingutusest lakkas noore naise süda löömast. Tema hauale toodi Itaaliast marmorkuju, mis meenutab õnnetut neidu. See on üks näide, kuidas tekivad legendid. Tegelikuses oli Georg Tofer väga jõukas mees, kuid õnnetuseks haigestus tema ainus tütar tuberkuloosi ja suri selle tagajärjel väga noorena. 1940. aastal, kui teda Georg Toferit tuldi vahistama, valis ta vabasurma, sest ta ei suutnud lahkuda oma tütre kalmust.

Pruudikabeli kõrval asub **perekond Puhkide** hauaplats. Karl Ast-Rumor meenutab oma mälestustes esmakohtumist Puhkide perega Riias. Äsja vangist vabastatuna oleks tema elu kujunenud Puhke tundmata hoopis teisiti. Puhkidel oli Riias suur saeveski, nende perekonna rikastumine algas 1910. aasta paiku, mil nad tulid Tallinna. Ast sõbrunes pere vanima poja Joakimiga, kes oli parasjagu kaubanduskooli lõpetamas. Teade Uue turu veresaunast Tallinnas jõudis Riiga 19. oktoobril 1905. aastal ja perekond Puhkide abiga sai ka Karl Ast võimaluse sõita Tallinna. Sellel reisil saatis teda Joakim Puhk, kes loobus oma eksamitest, et võtta osa revolutsioonisündmustest. Eesti Vabariigi algaastail, kui riigis puhkes n.-ö. idapalavik, mille valguses paljud rikastusid ja peatselt ka laostusid, oskasid Puhkid tõeliste ärimeestena oma rikkusi ka säilitada. Kuni 1940. aastani tegutsenud suurfirma Puhk ja Pojad arenes välja Viljandis asunud Jaak Puhki viljaga kaubelnud ettevõttest. Pärast Jaak Puhki surma 1917. aastal juhtisid firmat tema pojad Joakim, Eduard, Voldemar, Aleksander ja Evald. Mõjukaimaks isikuks perekonnas osutus Joakim Puhk, kellest sai tuntud majandustegelane ja tööstur. Tema oli perefirma asutaja ning kaasomanik ja masinaehitusvabriku Ilmarine direktor. Joakim Puhk oli Eesti Vabariigi tootlustusministri abi. 1920. aastal osales ta Tartu rahu sõlmimisel.

Joakim Puhk oli Leedu aukonsul Tallinnas, ta oli paljude kaubandusühingute liige. 1938. aastal valiti J. Puhk Riigikogu liikmeks. Ta kuulus Eesti Panga nõukokku, Kaitseliitu, Rahvusvahelisse Olümpiakomiteesse. 1940. aastal vahistasid Nõukogude võimuorganid Joakim Puhki. Ta hukati Kirovis 14. septembril 1942. aastal.

Voldemar Puhk oli Eestimaa Toitlusvalitsuse liige, kaubandus- ja tööstusministri abi ning kohusetäitja. Rahvusvahelisel areenil oli V. Puhk Eesti kindralkonsul Berliinis, töötas Eesti saatkonnas Londonis ning kuulus Genfi konverentsil Eesti delegatsiooni. 1935. aastal sai temast Jaapani aukonsul Tallinnas.

Liikudes edasi jõuame platsini, kuhu on maetud **kolonel Jaan Rink**. Ta sündis Pärnumaal Uue-Kariste vallas. Sõjalise hariduse sai ta Vilno sõjakoolis ja seejärel õppis Keiserlikus Nikolai Sõjaväeakadeemias. Kolonel Rink võttis aktiivselt osa Vabadussõjast. Ta osales vaherahu läbirääkimistel *Landeswehr* 'iga

ning kuulus Nõukogude Vene-
maaga eelläbirääkimiste dele-
gatsiooni. Rink oli alates 1919.
aasta novembrist Vabadussõja
mälestusmärkide kavandite
läbivaatamise ja hindamise
komisjoni liige. 1924. aasta
alguses eraldati talle autasuna
maa Anija mõisa südames.
Kuna tal lapsi ei olnud, siis
pärisid talu tema ema ja
abikaasa, kelle ühisomandis
olnud koht pandi 1929. aastal
müüki. Kolonel Rinki haul
avati 1929. aasta oktoobris
mälestussammas, mille hävitas
Nõukogude okupatsioonivõim.
Uus hauatähis pühitseti sisse
2001. aasta septembris.

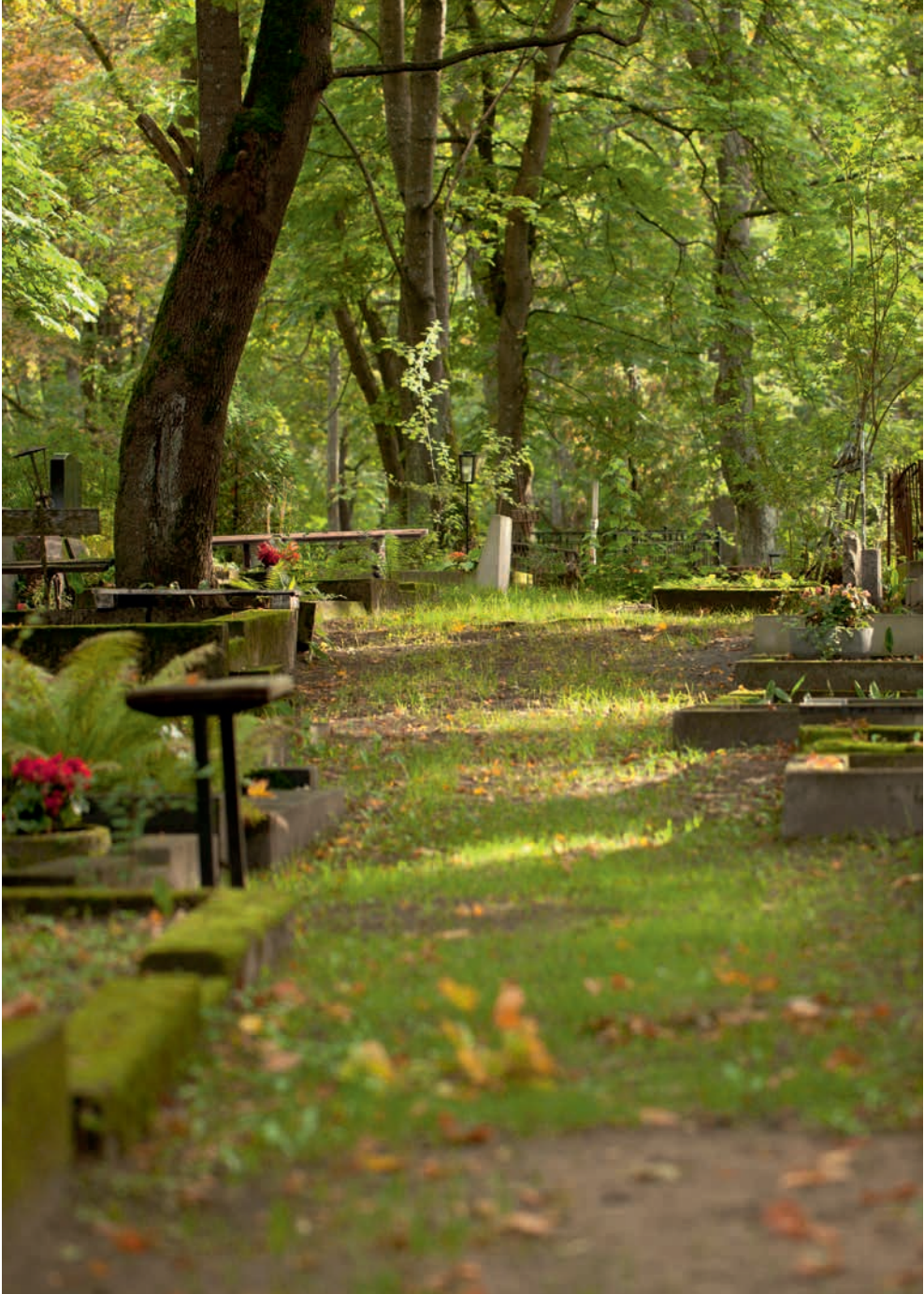
Rinki kalmu vastas asub **Kapside perekonna** hauaplats. Hauaplatsist teeb kultuurilooliselt olulise mälestise skulptor Herman Halliste loodud hauakujundus. Pärast Koorti ateljeest lahkumist tuli skulptor Hallistel leiba teenida mööblitööstustes ja klaverivabrikus. Energiline ja töökas kunstnik hankis töö kõrvalt ka erialaseid tellimusi ning oma esimesed suuremad ülesanded sai ta elektriäri omanikelt, vendadelt Arnold ja August Kapsilt, kes tellisid pereliikmete portreid ja oma matusepaiga tähistuse Kaarli kalmistul. Töö valmis 1931. aastal. H. Halliste kasutas kujunduses Egiptuse samba motiivi, monumenti ümbritseb madal dolomiitaed.

Selle vahetee lõpus asub **Eesti raskejõustiku rajaja Gustav Boesbergi** haud. Boesberg asutas 1888. aastal Eesti esimese ametliku raskejõustikuringi, milleks oli Tallinna Vabatahtlik Atleetide Klubi. 1891. aastal võitis ta esimese koha Eesti esimestel tõstevõistlustel. Aastatel 1895–1899 tegutses ta kutselise tõstja ja maadlejana Peterburis ning mujal Venemaal. Boesberg osales 1900. aastal Peterburi Eesti Jõukarastuse Seltsi Kalev asutamisel ning oli ka selle seltsi esimees. Ta oli 1922. aastal Tallinnas peetud esimeste tõstmise maailmameistrivõistluste korraldaja.

Boesbergi platsist vasakule viiva jalgraja lõpust leiame **Tallinna Klaverivabriku rajaja Ernst Hiisi** haua. Juba lapsepõlves huvitasid teda muusikariistad. Kümneaastasena valmistas ta oma taskunooga esimese kandle. Mõne aasta möödudes viis teadmistehimu poisikese Tartu klaverivabrikusse Rathke, kus ta veetis viis aastat õpipoisina. Äraelamiseks valmistas Ernst Hiis kandleid, mida müüs 3–4 rubla eest kõrtsmikele. Pärast viit õpipoisiaastat Tartus suundus ta Peterburi oma onu juurde, kes oli spetsialiseerunud klaverite remontimisele. Onu kõrvalt omandas E. Hiis vajalikud oskused ja asus tööle meistrina Peterburi klaverivabrikusse. Hiljem sai temast vabriku juhataja. Tema esimene pianino valmis Bechsteini vormi järgi. Ernst Hiis on valmistanud klaveri nii maailmakuulsale ooperilauljale Šaljapinile kui ka Peterburi Maria teatrile. Ta oli klaverihäälestajaks kuulsatele heliloojatele nagu Glazunov, Rimski-Korsakov ja Rahmaninov. Hiis täiustas klavereid ja katsetas selleks erinevaid puuliike. Pärast sõda, 1948. aastal tellis ENSV Raadiokomitee temalt kontsertklaveri, mille kallal töötas Hiis mitu aastat. Klaver oli suurepärase kõla, tundliku mehhanismi ja kauni välimusega muusikariist, mida tunnustasid Emil Gilels ja Svjatoslav Richter. 1949. aastal paluti Ernst Hiis peainseneriks Tallinna uude klaverivabrikusse. Esimene klaver valmistati teater Estoniale ning sellest sai alguse uus kaubamärk Estonia. Ernst Hiisi käe all on valminud umbes 4000 muusikariista ja kuni 1966. aastani valmistati klavereid tema mudeli järgi.

Hiisi hauaplatsi juurest liigume tagasi peatee suunas, kuni jõuame **maalikunstnik Arnold Kalmuse** hauani. Kalmus sündis maalri perekonnas, õppis Paide kiriku- ja linnakoolis ning hiljem Peterburis Nikolski keskkoolis. Kunstnikuhariduse omandas ta Peterburis J. Goldblatti ateljees, Kunstide Edendamise Seltsi Kunstikoolis ja Kunstide Akadeemias. Arnold Kalmus täiendas end ka Pariisis ning asus tööle telegraafiametnikuna enne Oktoobrirevolutsiooni Venemaal. 1920. aastast töötas ta Tallinnas J. Westholmi Gümnaasiumis joonistusõpetajana, hiljem õhtukeskkoolis ja Gustav Adolfi Gümnaasiumis. Arnold Kalmus oli Eesti Kunstnike Liidu liige, kuid lõpuks astus ta sellest välja. Kalmus on äratanud tähelepanu oma õlitehnikas portreedega. Karl Laane materjalide hulgas on säilinud Tuudur Vettiku kiri Jaan Jensenile, milles on öeldud:

Pöördun Teie poole järgmise avaldusega. Vististi mäletate Teiegi kunstnik Arnold Kalmust. Ta oli omal ajal nimekas portretist. 1940. aastal jäi ta närvihaigeks ja elas mõnda aega Seevaldis. Siis kadus ta ära – vististi oli see 1942. aastal. Lõpuks leidsid teda kolleegid foto järgi (ta oli maetud tundmatu uppuja pähe Liiva kalmistule) ning 1943. aastal oli tema ümbermatmine Kaarli vanale kalmistule. Olin ka matusel. Nüüd selgub, et tema noor abikaasa on maetud paar kuud hiljem tema kõrvale. (Paar aastat tagasi suri ka Kalmuse esimene abikaasa – kujur.) Kalmuse haud on väga haledas seisukorras. On vaid betoonist kääbas – ja kõik. Kirjutan Teile seepärast, et Teie seda teaksite, kus on maetud kunstnik Arnold Kalmus. Võib-olla on Kunstnike Liidul võimalik vähemalt kivist nimetahvel ta hauale asetada. Nähtavasti ei ole tal omakseid, muidu ei oleks ta haud nii mahajäetud olukorras. Kõik andmed haua asukoha kohta sain Kaarli kalmuaia aednikult, kes elab peavärava kõrval majas. Kaarli vanale surnuaiale minna on kõige lihtsam ja lühem Herne tänavalt (Kesksaigla tagant) läbi vene surnuaia. Vene surnuaia sissekäik on Herne tn. 26 (just Kesksaigla taga). Vene surnuaiast läbi mindud – minna teisel leheküljel oleva plaani järgi (kirja pöördel joonistatud plaan – M. K). Säält leiategi A. Kalmuse ja tema abikaasa kääpad (peaväravast minna on väga kaugel ja keerukas). Vabandage, et sellega Teid tülitän. Aga meie kultuuritegelaste kalmud peaks märgitud olema vähemalt mõnikümne aasta... T. Vettik, 14.05.1964.

Kalmuse hauaplatsi vastas näeme **Olga Mühlbachi** hauaskulptuuri. Hauda ehib tumedast graniidist kivi, millel asub põlvitavat naist kujutav pronksreljeef. Kahjuks ei ole teada skulptuuri autor. Olga Mühlbachi lähedased teavad, et kuju toodi 1930. aastatel Itaaliast.

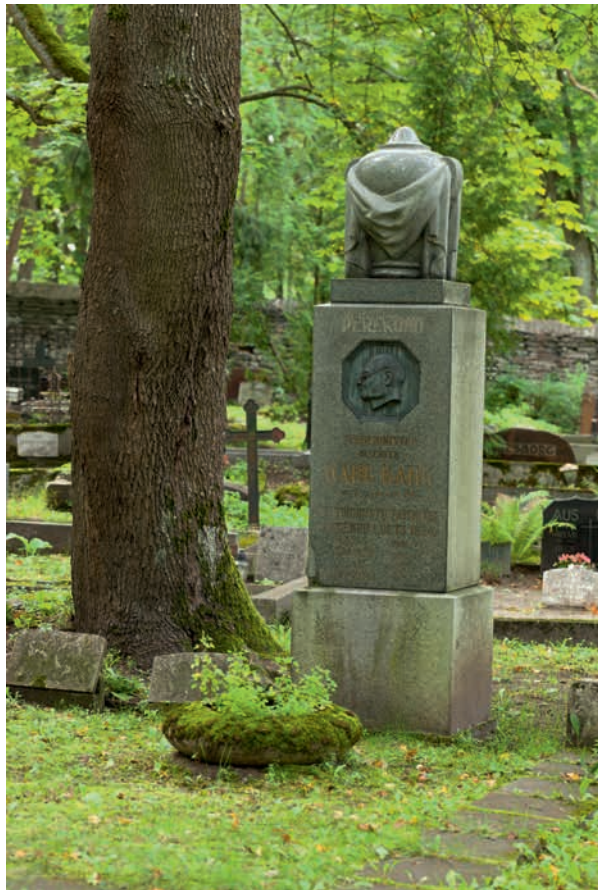

Möödudes kunstnik Kalmuse hauaplatsist suundume pruudikabeli poole, kuni jõuame **sõjaväearst Aleksander Laipmanni** hauaplatsile. Tema on Vigala taluniku Bernhard Laipmanni poeg, kes aitas kaasa Vigala muusikaseltsi asutamisele ja oli saadikuks 1905. aastal Tartus aulakoosolekul. Bernhard Laipmanni hukkas von Sieversi juhitud karistussalk, kes Vigalas seoses 1905. aasta sünnimustega aktiivselt tegutses. Laipmann käitus kartmatult, kui valis peksu asemel

surmaotsuse. Selline käitumine andis ainet rahvalauludele ja Aino Kalda novellile „Bernhard Riives“. Aleksander Laipmann oli Põhja-Balti Arstide Seltsi liige. Selts loodi rasketes tingimustes, sest saksa arstid püüdsid seda igati takistada. Seltsi loomisel olid Laipmanni aktiivseteks toetajateks dr. H. Koppel, dr. P. Hellat, dr. K. Konik, dr. A. Lüüs ja dr. H. Rosenthal. 29. juunil 1919. aastal likvideeritakse arstide selts ametlikult. Vaatamata seltsi lühikesele tegutsemisajale loodi sellega alus kõikidele hilisematele arstide ühendustele. Laipmann suri 1920. aastal, kui ta nakatus patsiendilt saadud tüüfusesse. Aleksander Laipmann oli kunstnik Ants Laikmaa vennapoeg.

Eemal näeme urni kujutavat sammast ja selle jalamil bareljeefi prillidega mehest, mis tähistab **teedeministri Karl Kargu** hauda. Kark sündis 22. detsembril 1882. aastal Tartumaal Hellenurmes. Ta lõpetas Tartu Reaalkooli ning astus seejärel Peterburi Teedeinseneride Instituuti, mille lõpetas I järgu teedeinsenerina. Õppides 1911. aastal Peterburis oli Kark üliõpilasseltsi Põhjala üks asutajatest, mis kasvas välja Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsist, kus võtsid endale juhirollid Viktor Kingissepp ja Jaan Anvelt. Enne kodumaale naasmist 1920. aasta novembris töötas Karl Kark Venemaal teedeinsenerina. Väljaõppinud insenerina sai ta Eestis tööd teedeministeeriumis, alustades nõunikuna. Talle omistati õigus ministri eest dokumentidele alla kirjutada. Mõne kuu möödudes, 6. aprillil 1921. aastal nimetati Karl Kark teedeministri abiks ja 23. märtsil 1924 sai temast Friedrich Akeli valitsuse teedeminister. Kui Kark oli minister, pandi alus raadioside korraldamisele Eestis ja ühendati kõik kitsarööpmelised raudteed ühtse raudteevalitsuse alla. 1923. aasta suvel alustas Ellamaal tööd turbakütusel töötav elektrijaam. Samal aastal tehti ajalooline otsus elektrifitseerida raudtee, mille esimeseks lõiguks oli Tallinna–Pääsküla raudteeliin. 1. septembril 1924. aastal toimus peaproov, milles osales ka teedeminister Kark. Regulaarne liiklus sai alguse 20. septembril 1924. Sama aasta 1. detsembri varahommikul sai minister surma raudteejaamas toimunud rahutustes. Karl Karku tabas raudteejama ees mässajate kuul.

Teedeministriga ühes kalmureas asub **helilooja ja organisti Peeter Süda** haud. Ta sündis talupoja peres, kus vanaisa vend oli õpetaja ja koorijuht. Juba viieaastaselt proovis Peeter mängida kuulmise järgi orelit. Aastatel 1902–1911 õppis Peeter Süda Peterburi konservatooriumis orelit, alguses Louis Homiliuse klassis ja pärast Jacques Samuel Handschini klassis. Samuti õppis ta kompositsiooni A. Glazunovi, A. Ljadovi ja N. Solovjovi juhendamisel. Mart Saare õhutusel hakkas Süda käima Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaviiside kogumismatkadel. Aastal 1912 asus Peeter Süda elama

Tallinna, kus ta andis põhiliselt eratunde ning esines orelikontsertidega. Aastatel 1919–1920 töötas ta Tallinna Kõrgemas Muusikakoolis orel- ja kompositsiooniõppejõuna. Peeter Süda looming kuulub Euroopa 20. sajandi alguse paremate oreliteoste hulka. Tema teosed on kõlanud mitmel pool Euroopas ja USA-s. Pärast Peeter Süda surma asutati 1924. aastal tema Mälestuste Jäädvustamise Ühing, millest on tänaseks saanud Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum. Tema haud oli algselt tähistatud kivitahvliga, millele lisaks oli tavalistele andmetele graveeritud noodid tema lõpetamata helitööst „Requiem“. 1927. aastal püstitati hauale graniitsammas, mida ehtis helilooja pronksbüst, samba autoriks oli Ferdi Sannamees. II maailmasõja ajal skulptuur hävines ning 1970. aastal asendati see uue pronksbüstiga, mille originaali valuvorm oli säilinud. 1992. aastal varastasid metallivargad pronksbüsti ja praeguseks on skulptuur taastatud graniidist.

Mõned kalmuread Süda platsist edasi asub **Mahtra sõjast osavõtnu Kaarel Andresmanni** haud. Võrreldes teiste Mahtra sõjas osalenutega on tema nimi vähe tuntud. Mahtra sõjast osavõtnute karistamiskirjast saab lugeda, et sulane Andresmannile Purilast määrati 70 hoop viitsu ja kaks aastat sunnitööd või asumine Siberis. Pärast peksmist põdes Andresmann oma isa renditalus Purilas, teise osa karistusest kandis ta Riia lähistel, tehes merekindlustustöid. Hiljem asus Andresmann Tallinna, pidades voorimehe juures sulaseametit. Mõne aja pärast olid visal ja ettevõtlikul mehel oma tallid, hobused ja vankrid. Kaarel Andresmann abiellus ingeri päritolu haritud tüdruku Maiga ja neil oli kolm last. Oma lastele andsid Kaarel ja Mai hea hariduse ning abielludes said nad korraliku kaasavara. Kaarel Andresmann suri 54-aastasena, tema abikaasa Mai elas lesena veel kaheksa aastat. 1983. aastal pani Andresmanni kalmule hauakivi tema tütre-tütretütär Elvi Pirk.

Andresmanni hauast edasi asub **luuletaja, juristi ja ühiskonnategelase Jaan Lõo** haud. Lõo õppis Tartu Ülikoolis õigusteadust ja oli aastatel 1898–1919 Võrus advokaat. Ta oli lühikest aega Võru maakonnavalitsuse esimees ja Rahvaerakonna esindajana Asutava Kogu liige. 1919. aasta sügisel valiti Jaan Lõo Riigikohtu liikmeks. Jaan

Lõo oli Eesti Vabariigi Riigikohtu tsiviilosakonna juhataja. Kui ta oli 44-aastane, ilmus sõprade abiga tema ainukene luulekogu pealkirjaga „Nägemused“, milles oli nelikümmend luuletust. Adam Jürgenstein pidas tema kogu ilmumist lausa pöördeliseks sündmuseks selles ilmunud külaelu kirjelduste tõttu. Luulekogu tekitas teravat poleemikat, sest samaaegselt ilmusid ka M. Underi „Sonetid“ ja H. Visnapuu „Amores“. Hindrey leidis, et Lõo polnud nii modernne kui Suits, Ridala, Barbarus ja Visnapuu. Lõo oli teistmoodi, tema luulelaad pärines justkui antiigist. Tuglas leidis, et Lõo luules on esikohal rahvuslus ja iseolemine. Tuglase arvates pakub Lõo uusi ainevarjundeid ja huvitavaid mõtteid. Paraku jäid need motiivid algelisse vormi ja ei saanud täiuslikku kuju. Autoril puudus süvendusvõime ja sümbolkujutelm – ta jõudis vaid mõistusliku pildini. 1923. aastal ilmus ka Mihkel Kampmaalt luulearvustus, mis tõstis esile Lõo kangelaslüürikat ja seda, et tema luule mõjus tunde viisi poolest värskena. Poedi surm tõi tema luule taas päevakorda. Lõod tituleeritakse väärtuslikuks ja prohvetlikuks tundeluuletajaks. Uuema aja kirjanduskriitik Karl Muru on leidnud, et Jaan Lõo on esimene eesti poet, kelle luules tuleb esile säästev suhtumine loodusesse.

Täna hingedepäev.

*Täna tulevad kõik, kes mind on loonud
ja aegade hämarusest ette toonud,
mu muistsed vanemad, kallid kooljad,
mu kodu ja rahva eest kostjad ja hooljad.
(Jaan Lõo „Hingedepäev“)*

Lõo hauaplatsist mõni kalmurida edasi on **laeval Eestirand hukkunud Juljus Voosemaa** viimne puhkepaik. Laev oli üle koormatud, sest pardale oli võetud üle 3000 mobiliseeritu Eestist. 24. augustil 1941. aastal pommitasid laeva saksa lennukid ja Eestirand sai tabamuse kahest lennukipommist. Vaatamata kahjustustele pidi laev teekonda jätkama, mille tulemusena tõkestasid sakslased selle tee. Kaptenil õnnestus laev suunata Prangli saare poole. Ellujäänud mehed maabusidki Pranglil ja püüdsid end peita, et pääseda sunniviisilisest reisist Venemaale. Prangli rahvas hoolitses pääsenute eest ning enamusel õnnestus jõuda Tallinna. 34 hukkunut uhtus meri Juminda lahe kaldale. Nad maeti Prangli saare rannamändide alla. Üheks hukkunutest oli Juljus Voosemaa, kes mobiliseeriti 1941. aasta sõjasuvel Tallinnas. Viimase võimaluseni hoidus Voosemaa kutsest kõrvale, kuid lõpuks oli sunnitud alistuma. Kutsealune Voosemaa lootis, et mobiliseerituid ei jõuta enam ära viia, kuna sakslased olid Tallinna lähistel. Järgmisel hommikul leidsid kodused postkastist kaardi, milles ta teatas, et neid viiakse püssimeeste saatel sadamasse. 23. augusti hommikul kuulis perekond, et mehed on paigutatud Tallinna lahe reidil asuvale laevale Eestirand. Naine ja tütar suundusid sadamasse, kus ootasid ees paljud samas olukorras olevad naised ja lapsed. Järgmiseks hommikuks oli laev lahkunud. 28. augustil vallutasid sakslased Tallinna ja pere hakkas taas ootama Juljust. Levisid kuuldused laeva Eestirand hukust. Varsti hakkasid linna saabuma puruväsinud mehed laevalt. Paraku ei teadnud keegi neist midagi Voosemaa saatusest. Ühel pärastlõunal tuli pere juurde Voosemaa töökaaslane merelaevandusest. Viimane rääkis, et tema

töö juurde tulid Juminda kalurid, kes kõnelesid, et nende randa uhuti palju laipu ja mõnel neist olid dokumendid kaasas. Üks hukkunutest oli Voosemaa-nimeline. Kalurid matsid laibad randa ja Voosemaa abikaasa organiseeris oma mehe ümbermatmise Vana-Kaarli kalmistule.

Voosemaa hauaplatsist Kaarli värava suunas leiame **Linda seltsi rajaja ja laevandustegelase Gustav Esloni** kalmu. Vaatamata isa varajasele surmale ja rahanappusele, sai ta hariduse Kuuda õpetajate seminaris. Eslon töötas neli aastat õpetajana Väänas ja seejärel asus meremehena mööda maailma rändama. Kui Gustav Eslon naasis Eestisse ja pani maha meremeheameti, siis hakkas ta õpetajaks Nehatus. Ta pidas väga oluliseks laevanduse arendamist Eestis. Gustav Eslon püüdis edendada noores riigis kaubalaevandust, saades selleks innustust C. R. Jakobsoni raamatust „Meie kaubalaeva vägi Balti- ehk Läänemere pääl“. Eslon koostas laevandusseltsi põhikirja eelnõu ja püüdis seltsi tegevust käivitada, kuid vajaliku kapitali puudus lükkas seda algatust edasi. Ta ei jätnud jonnini ning juba 1879. aastal esitas ta Eestimaa kubermangu valitsusele Eesti kaubalaevaseltsi Linda põhikirja. Eslon hakkas aktiivselt seltsile liikmeid värbama ja esimesel koosolekul 1. oktoobril 1879. aastal valiti ta seltsi esimeheks. Esialgu arenes laevandusseltsi tegevus jõudsalt, peatselt avati abiseltsid Tartus, Narvas, Rakveres, Peterburis ja Kolgas. 1880. aastal soetas selts oma esimese suure laeva ja maja Tallinnas. Laevandusselts oli väliselt edukas, aga seesmiselt õõnestasid seda lahkkelid. Eriti suuri pingeid tekitas esimees Eslon, kes sai kindlat kuupalka. Vastuolud seltsis aina süvenesid, maad võtsid liikmete ahnus ja kadedus, mis tõi kaasa esimehe lahkumise. Eslon jättis endast maha jõuka laevandusseltsi, millel olid suured varad, kuid enam ei leidunud inimest, kes oleks suutnud sellist suurt ettevõtmist edukalt juhtida, ning seltsi ootas ees allakäik. Ühiskonnas valitses aga arvamus, et Eslon oleks suutnud seltsi päästa. Nõnda lõppes suuruselt kolmas ärkamisaja ettevõtmine. Seda kodanikualgatust peab ajaloolane ja poliitik Mart Laar meie ajaloos sama oluliseks, kui oli Aleksandrikooli asutamise kava. Seltsist kirjutas romaani Eduard Vilde pealkirjaga „Linda aktsiad“.

Esloni hauaplatsist edasi leiame **kutsehariduse edendaja Theodor Ussisoo** kalmu. Teda mäletatakse kui tugeva tehnikataibu ja väärt kätega noormeest. Pärast alghariduse omandamist jätkas Ussisoo õpinguid Tallinna Raudtee-tehnikakoolis ja 1909. aastal lõpetas Leipzigi Tislermeistrite Kooli. 1913. aastal omandas Ussisoo Tallinna Kunsttööstuskoolis (tänapäevase kunstiakadeemia eelkäija) sisearhitekti kutse, kus hiljem töötas ka õppejõuna. Aastail 1922–1941 oli ta Riigi Tööstuskooli ja Tööstusõpilaste Kooli juha-

taja. Tehnikahariduse innuka esindajana avaldas Ussisoo rohkesti õpikuid ja käsiraamatuid. Tema kujundas mööblit, tarbegräafikat, kolmemargase rahatähe ja mitmeid tempelmarke. Hulgaliselt ilmus Ussisoo sulest ilukirja-õpetusi. Ussisood mäletatakse erakordselt liikuva ja vitaalse inimesena, kelle kohta öeldakse, et nad lausa põlevad sisemiselt. Ta suri 81-aastasena gripi tüsistustesse. Temast jäi maha lõpetamata käsikirju ja jooniseid. Õpilased meenutavad Theodor Ussisood hoolitseva ja isaliku õpetajana, kes soovis aru saada noorte mõttemaailmast. Ta oli hea huumorimeelega, arendas noorte muusikalist haridust ja sporditegevust, kutsudes kooli tööle oma ala parimaid meistreid. Õpilaste austust näitab ka tema hauale paigaldatud sammas, mille kujundas skulptor Ferdi Sannamees.

Ussisoo hauaplatsi vastast leiame **perekond Risti** suurejoonelise hauamonumendi. Samba autor on tuntud kujur August Vomm, kes õppis skulptuuri ja maali Pallases. Lisaks sai ta teadmisi Melliku ja Starkopfi juures. 1929. aastal täiendas Vomm end Prantsusmaal ning asus tööle vabakutselisena, 1944. aastast sai temast Eesti Kunstnike Liidu liige. Perekond Risti hauasammas on loodud 1934. aastal ja kuulub Vommi eriti väärtuslike varasemate tööde hulka. Kahjuks varastasid metallivargad 1993. aastal hauasambale kinnitatud Ristide perekonna liikmete neli ümarreljeefset pronksportreed.

Ristide hauaplatsi taga asub **kirikuõpetaja Johann Heinrich Brasche** perekonna rahula. J. H. Brasche sündis Paide apteekri Johann Heinrichi ja Haapsalu linnapea tütre Auguste Helene Dorothea perre. Kuna perekond oli majanduslikult heal järjel, siis anti kõigile lastele väga hea haridus, kuid täiskasvanuks saades pidid nad isale tagasi maksma õpingutele kulutatud raha. Aastatel 1850–1854 õppis Johann Paides, kus lisaks lugemisele, kirjutamisele ja arutamisele olid usuõpetuse, vene keele, geograafia ja laulmise tunnid. Sealt edasi asus Brasche õppima Paide kreiskooli ning seejärel Tallinna kubermangugümnaasiumi, valmistudes sisseastumiseks Tartu

Ülikooli usuteaduskonda. Ülikooli kõrvalt liitus ta baltisaksa korporatsiooniga Arminia, kuid pettus selles peagi ning lahkus sealt. 1869. aasta alguses sooritas ta Eestimaa konsistooriumi juures *pro venia concionandi* ja *pro ministerio* eksamid. Prooviaasta vaimulikuna möödus Väike-Maarja koguduses õpetaja Knüpfferi ja Tallinna Kaarli kirikus õpetaja Bergwitzi juures. 10. mail 1870. aastal ordineeriti ta Tallinna Rüütli ja toomkoguduses vikaarõpetajaks ning seejärel asus Brasche tööle Saarde kogudusse. Vallas oli tema isikule tugev vastuseis. Lahkhelid läksid nii suureks, et kirik suleti pea kuuks ajaks n.-ö. kirikuriiu tagajärjel. 1871. aasta jaanuaris avati kirik uuesti. Juba järgmisel aastal lahkus Brasche Saarde kogudusest Kaarli koguduse õpetajaks. 19. jaanuaril 1871. aastal abiellus ta Koerus praost Ferdinand Hoffmanni esimese tütrega. Perre sündis neli last, kuid ootamatult suri laste ema pärast neljanda lapse sündi. 30. märtsil 1877. aastal laulatati õpetaja Brasche Koerus oma kadunud abikaasa õe Selma Emilie Hoffmanniga. Lapsed esimesest abielust lapsendati ja perre sündis veel kolm last. Tulles Kaarli kogudusse, leidis Brasche eest huvitava tööpõllu, sest usuorganisatsioon oli alles uus ja arenev. Koguduses töötamise ajal hakkas liikmete arv jõudsalt kasvama, igal aastal tuli juurde tuhandeid inimesi. Brasche üheks olulisemaks teeneks oli Väikeste Laste Hoiu Seltsi asutamine, mida rahva seas mäletatakse Brasche koolina. See töötas kuuskümmend aastat, kuni Nõukogude võim selle 1940. aastal sulges.

Ristide hauaplatsi vastas näeme **insener Richard Trassi** hauda. Trass oli elukutselt insener ja harrastustõlkija. Ta tõlkis vene keelde oma onu Eduard Bornhöhe teosed „Tasuja“, „Villu võitlused“, „Vürst Gabriel“ ja „Kollid“. Trasside suguvõsast on ka bioloogiadoktor Hans Trass ja näitleja Raivo Trass. Kunagi elasid Trassid Keilas Ohtu tänava majas, mis kuulus kirjanik Eduard Vilde õemehele Landbergile, sest kirjanikud Vilde ja Bornhöhe olid tädipojad. Richard Trass elas hiljem Tallinnas Süda tänaval, kuhu pärast teda asus elama tema väimees.

Liikudes Trassi hauaplatsist neli kalmurida edasi, leiame **trükigraafiku ja raamatuajaloolase Hans Treumanni** kalmu. Ta õppis Hansa kõite- ja trükikojas, kus ta töötas kuni 1940. aastani. Aktiivselt osales Treumann

ühingu Poligraaf tegevuses ja oli üks raamatu aasta tähistamise algatajatest. Treumann oli õpetajaks Riigi Trükitööstuskoolis, seejärel Riigi Rakendus-kunstikoolis, Tallinna Riiklikus Tarbekunsti Instituudis ja ERKI-s. Hans Treumann on kujundanud kaunilt mitmeid raamatuid ja bibliograafilisi väljaandeid, näiteks võib tuua „Piksepalve“ ja „Gutenbergi“. Raamatukujunduste eest on tema loomingut hinnatud mitmete rahvusvaheliste autasudega. Raamatuajaloolasena on Treumanni sulest ilmunud kogumik „Vanemast raamatukultuuriloost“.

Möödudes Treumanni hauaplatsist näeme kõrget mustast graniidist hauasammast, mis tähistab **organist Rolf Uusvälja** kalmu. Uusväli õppis orelimängu ja muusikateooriat eraviisiliselt Hugo Lepnurme juures. Aastatel 1959–1973 töötas Uusväli Eesti Raadio muusikasaadete toimetajana ja 1974. aastal sai temast ENSV Riikliku Filharmoonia orelihooldaja. Pikki aastaid oli Rolf Uusväli Rakvere orelitöökoja ja Leedu restaureerimistrusti orelitöökoja oranoloog. Eelmise sajandi viimasel kümnendil tegutses Uusväli kirikumuusikakooli õpetajana ja 1996. aastast sai temast Eesti Muusikaakadeemia orelitõppejõud. Rolf Uusvälja orelimängu iseloomustab kindel vormi- ja rütmitaju, hiilgav tehnika ja stiilipeensus. Oma kontsertidega esines ta Eestis, paljudes NSV Liidu linnades ja välismaal, propageerides eesti orelimuusikat. Tema on ka heliplaadisarja „Eesti orelid“ interpreet. Erilise tunnustuse osaliseks said eelkõige Bachi ja 19. sajandi prantsuse orelimuusika esitused. Uusväli tundis kõiki Eestimaa oreleid. 1. oktoobril 2009. aastal avati Rolf Uusvälja kalmul hauasammas, mis koosneb mustast graniitploki, mida elustavad metallist stiliseeritud oreliviled. Kujunduse autoriks on metallikunstnik Heino Müller.

Uusvälja hauaplatsist kuus kalmurida edasi on **Eesti omaaegse esinduskohviku omaniku Nikolai Kultase** haud. Ta sündis perre, kus isa oli pagar ja ema sukakuduja. Kultas õppis kuni 1928. aastani Hans Kubu eragümnaasiumis, viimases klassis läks üle reaalkooli, mille ta lõpetas 1929. aastal. Õpingute ajal laulis Kultas Estonia abikooris ning ansamblites Splended Band ja Red Hot Ramblers. Pärast gümnaasiumi lõpetamist oli ta lühikest aega laulja restoranis Küba. Olles sõjaväeteenistuses aastatel 1929–1930, juhatas ta Tallinna garnisoni džässorkestrit ja mängis puhkpilliorkestris. 1932. aastal astus ta Tartu Ülikooli, kuid õpingud jäid pooleli majanduslikel põhjustel. Oma ettevõtlikkuse ja andekuse tõttu leidis Kultas töökoha Tartu suurärimehe Paabo juures. 1933. aastal korraldas Kultas Paabole kuuluva Narva-Jõesuu rannakohviku sisustamise ja avamise. Nikolai Kultase esimeseks äriliseks ettevõtmiseks oli kino Apollo ümberehitus ja selle käivitamine. 1936. aastal abiellus ta Agnes Salustega ning nad sõitsid koos Pariisi ja Berliini tutvuma sealsete kohvikutega. Olles saanud välismaal oma kogemuse, avasid nad 2. veebruaril 1937. aastal Tallinnas Vabaduse platsil kaasaegse ja elegantse kohviku Kultas. Kohvik sai oma nime omaniku Kultase ja sõna „kuld tass“ järgi. Väga omapärase sisekujunduse löid ühiselt Nikolai Kultas ja kunstnik Peet Aren. 1937. aastal avas Kultas Niguliste tänaval teise kohviku, mida hüüti Väike-Kultaseks. Teist kohvikut hakkas juhtima tema isa Anton. Umbes samal ajal sai Nikolai Kultasest Narva-Jõesuu rannakohviku omanik. Kohvikuärile lisaks tõi ta Eestisse välismaa filme, näiteks W. Disney joonisfilmi „Lumivalguke ja seitse põialpoissi“. 1940. aastal natsionaliseeriti kõik Kultase perekonna varad. Esialgu lubati Nikolai Kultasel töötada oma kohvikus tehnilise direktorina, kuid peagi ta vallandati. 1941. aastal töötas Kultas Narvas ühiskondliku toitlustamise osakonna juhatajana, kuni ta 16. juunil vahistati ja küüditati Siberisse Sverdlovski oblastisse Stupino laagrisse, kuigi Eesti Vabariigi reetur Trankmann oli talle lubanud, et tema suhtes repressioone ei rakendata. 1942. aastal saadeti Nikolai Kultas vanglast langevarjurite õppustele, seejärel uuesti tagasi vangi Vorkutasse ja hiljem Uhta laagrisse. Nikolai Kultas vabanes vangistusest 25. juulil 1945. aastal ja naasis Eestisse 1961. aastal. Aastatel 1961–1969 töötas ta Harju teeninduskombinaadi fotolabori juhatajana ning alates 1969. aastast asus ta tööle Kaarli puisteel asunud fotolaborisse. 1988. aastal andis Nikolai Kultas pika ja põhjaliku intervjuu Eesti Raadio ajakirjanikule Lembit Laurile, tema meenutusi sai kuulda saates „Kirjutamata memuaare“. Nüüdseks on Kultase mälestused ka raamatuna ilmunud.

Kultase hauaplatsi juurest suundume jalgrada mööda **1. detsembril 1924. aastal toimunud kommunistliku mässu ohvri Harald August Buschi** kalmuni. Harald Tummeltau planeeritud operatsioonidest õnnestusid ainult osad. Punased terroristid tegutsesid üsnagi visalt ja 1925. aastal ilmunud raamat „Enamlaste riigipöörde katse“ räägib järgmist:

Mässu arendamiseks oli enamlastel vaja vallutada vähemalt üks tank ja see tänavale tuua. Neil oli õnnestunud oma poole meelitada tankikompanii noorem allohvitser Loorents, kes Gildi tn. nr. 1 asuvasse kommunist Soansi korterisse koondas paarikümnemehelise löögirühma, kellede hulgas olid venelased-tankistid (salaja maskeerituina üle piiri toodud). Samal ajal pidi teine löögirühm, mis oli Plahvardi korterisse (Dreevingi tn. nr. 13) koondatud, vallutama tankide kompanii ja 10. rügemendi staabi ja sidepataljoni, et takistada nende meeskondade pääsemist tankigaraažide juurde. Mäe kasarmute poole minnes, kus tankide

kompanii ja sidepataljon asusid, läks osa löögirühmast, 5 meest, kelledest üks oli sõdurimundris, pataljoni staapi sisse. Seal kisuti tunnimehel sõjariist käest, tormati sidepataljoni ülema kabinetti ja lasti seal olev korrapidaja ohvitser maha. Siis joosti vastas olevasse 10-nda rügemendi kasiinosse, kus ukse taga kõlistati, sisselaskjat haavati ja sees olles lasti une pealt maha kolm ohvitseri – 10-nda rügemendi nooremleitnant Viiburg, piirivalve nooremleitnant Harald Busch ja sidepataljoni nooremleitnant Punnisson. Mõrtsukatööd toime pandud, jooksid mässajad teistele järele Mäe kasarmute poole.

Nii hukkus nooremleitnant Harald Busch mässajate käe läbi.

Buschi hauaplatsi juurest suundume jalgrada mööda edasi peateele. Vasakpoolse kalmurea esimese platsina märkame teise **1. detsembril 1924. aastal toimunud kommunistliku mässu ohvri Heinrich Burmeisteri** kalmu. Tema matustel jagatud laululehel on kirjas, et Heinrich Burmeister langes ametikohustuste täitmisel. 1925. aastal ilmunud raamatu „Enamlaste riigipöörde katse“ aluseks olid mässust osavõtnud tunnistajate ütlused, Heinrich Burmeisteri huku kohta saame sellest raamatukesest teada nii mõndagi.

Sellest mässust osavõtjaid nimetab autor terroristideks. Ja need tunnistasid hiljem, et mässu kava oli punaväe kindralstaabi ohvitseri eestlase Harald Tummeltau (ta oli Eesti rev. liikumise tegelane, Punaarmee brigadikomandör, kommunistliku partei liige 1917. a., Nõuk. armees aastast 1918. Oli punakaartlane. 1932–34 oli NSV Liidu sõjaväeatašee. 1919. a. Punalipu orden. 1937. a. represseriti NSV Liidus) poolt kokku seatud. Esmajoones oli tarvilik vallutada valituse võimuaparaadid ja side: telegraaf, raudtee. Anda löök sõjaväele, desorganiseerida, vabastada vangid ja korraldada sundmobilisatsioon, et saada abiväge. Pidada 5–6 tundi vastu, senikaua on riigipööre õnnestunud ja siis tuleks kohale juba välisabi. Mässajatel oli küllaltki palju konspiratiivkortereid, millistest mässu korraldati. Mässu üldjuht oli Jaan Anvelt. Tema lähim abimees

oli põrandaalune tegelane, endine Peterburi punaste jalaväe komandöride kursuste komissar, hilisem Vene-Eesti-Läti piiri komissar ja selle piiri tšekaa osakonna sekretär Valter Klein (varjunimega Karl Roobas). Kohalikeks tähtsamateks tegelasteks olid veel omal ajal Venemaale välja vahetatud ja nüüd uuesti salaja Eestisse tulnud komnoorte organisaatorid Arnold Sommerling, endine sapööri ohvitser Georg Kreuks jt. Mässu peastaabi asukoht oli ca viis km Kadaka teest Harku poole kingsepp K. Grünbachi korteris (viimane oli 1921. a. Eestisse saadetud). Mässajad püüdsid tungida siseminister K. Einbundi korterisse, seal edasi Pagari tänavale, kus asus Sõjaministeerium, ning Balti jaama jne. ja loomulikult osa mässajaid tungisid Toompeale. Seal õnnestus neil kerge vaevaga vallutada Toompea loss ja Riigivanema maja, kuna neil kui mittesõjalistel objektidel polnud erilist valvet. Riigivanema (dr. Akel) majas kisuti tunnimeestel püssid käest ja püüti majja tungida ning osaliselt see õnnestus, kuid vallutada ei suudetud kõiki ruume, sest majas olevad isikud püüdsid ruume sulgeda ja kaitsta. Samal ajal, kui käis Riigivanema maja ründamine (hommikul ca kella 6–7 paiku), sõitis mööda Kaarli tänavat Toompeale üles lahtine auto toomkooli inspektori E. Grünvaldiga, kes oli oma kooli minemas. Mässajad avasid tema pihta tule ja haavasid Grünvaldi surmavalt ja seejärel käskisid mässulised tema autojuhil Heinrich Burmeistril lossi ees peatuda, kui viimane sellega kohe valmis ei saanud, lasksid nad temagi maha. Kui valitsuse väesalgad kolonel Partsi ja leitnant Ambose juhatusel Komandandi teed ja Kaarli tänavat mööda Toompeale jõudsid, püüdsid mässajad neid tõkestada. Kolonel Raudvere saabumine soomusautoga pani aga mässulised põgenema, see oli ca kell pool kaheksa. Seega oli Heinrich Burmeister tavaline hoolas tööinimene, kelle mõrvasid n.-ö töörahva eest võitlejad.

Burmeistri vastas mõned kalmuread edasi asub **perekond Veisserikkude** hauaplats. Sellelt platsilt leiame Juhan Veisseriku ja Ann Obergi (Veisserik) ning nende poja Jüri Veisseriku kalmud. Perekond tuli Tallinna Raplamaalt, Juhan leidis pealinnas rakendust puusepana. Tema poeg Jüri omandas hariduse iseõppijana ning 19. sajandi lõpul võimaldas hea saksa ja vene keele oskus töötada tal linnaametnikuna. Jüri abiellus isamajas elanud Marie-Kristiine Veermaniga, nende perre sündis neli last. Tütrest Selmast sai legendaarne Tallinna lastearst. Selma õppis Lillenbergi eraalgkoolis ja Tallinna vene tütarlaste gümnaasiumis. Hariduse omandas ta Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas, mille lõpetas 1931. aastal kiitusega. Tööle asus ta vabatahtliku assistendina Tallinna Keskhaigla naisteosakonda. 1937. aastal täiendas doktor Veisserik end Berliinis, Pariisis ja Helsingis, kus naistehaiguste kõrvalt õppis ka pediaatriat. Naastes Eestisse osales Selma Veisserik aktiivselt lastehaigla rajamisel ning asus tööle lastearstina. Tema vend Artur Veisserik käis Kaarli lasteaias, Vesterbergi algkoolis, Aleksandri, hiljem Gustav Adolphi ja reaalgümnaasiumis ning Tallinna Tehnikumis. Tallinna Tehnikaülikoolis õppis ta inseneriks. Artur Veisserik oli mitmel pool praktikal, hiljem ootas teda ees Peipsi järve veepinna alandamise tööde juhataja ametikoht. Artur Veisserik abiellus tuntud kirjastaja ja raamatukaupmehe Jakob Ploompuu tütre Valvega, kes töötas oma isale kuulunud raamatukaupluses. Tõelise patrioodina asus Artur Veisserik kaitsma isamaad. 1945. aastal ta vahistati ja saadeti Siberisse, tagasi kodumaale pääses Artur alles 1960. aastal. Eestis töötas ta Tallinna Ekskavaatoritehases konstruktorina ja peainseneri asetäitjana ning hiljem Riikliku Polütehnilise Instituudi Põllumajandusprojekti ja Maaehitusprojekti peamehhanisaatorina. Artur Veisserik kirjutas oma perekonna toetusel menuka mälestusteraamatu „Ma armastasin Eestit“.

Kohe Veisserikkude hauaplatsi taga asub **õpetajanna Elli (Elvine) Jõelet** kalm. Ta töötas Tallinna Linna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumis ajaloo- ja maateaduseõpetajana. Vabadussõja ajal oli ta vabatahtlik haavatute transpordiosakonna rajamisel. Transpordiosakonnad olid peamiselt Balti jaama ja sadama hoonetes. Elli kaasas haavatute abistamisele ka oma õpilasi, kes pidid haavatute transpordi osakonnas pidama korda. Tollal sai tänavail käia vaid erilubadega. Jaamahoonete ooteruumidesse tuli haigete vastuvõtuks tuua kandraamid ja valmistada kuuma teed. Haavatuile tuli anda esmaabi, neid tuli registreerida, viia nende teateid omastele ning olla saatjaks teekonnal Juhkentali kaitseväge haiglasse. Samas tuli omastele teatada nende lähedaste langemisest ja toimetada neile kätte hukkunute isiklikud asjad. Jutustaja Helmi Metsavaht meenutab:

Nende paljude hulgas, kes olid koondunud Ühistöö ümber, tegutses ka Elli Jõelet Ühistöö haavatute ja haigete abiandmise osakonna juhatuses. Oma isikliku eeskujuga suutis ta ka noori panna tõsiselt tööle aitamaks Vabadussõjas haavata saanud. Veel 1919. aasta sügisel tõi ta halastajaõena haavatuid ja haigeid rindelt Tallinna, olles ise juba väga haige. Andekas, meeldiv ja ergas õpetajanna Elli Jõelet suri peatselt, 14. septembril 1919. Tema sarka saatis erakordselt pikk leinarongkäik Tallinna Jaani kirikust Kaarli kalmistule tema viimsesse puhkepaika. Kõnedes haua serval meenutasid teda teiste hulgas ka tema õpilased.

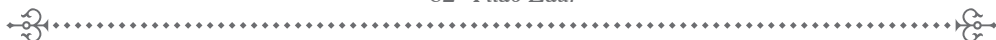

Jõelege hauaplatsist järgmise kalmudevahelise jalgteee ääres asub **misjonäri, vaimuliku ja keeleuendaja Hans Tiismanni** kalm. Rahvasuu räägib, et Tiismann otsustas juba varases nooruses saada misjonäriks.

Et ema kõrval vokitata vürina saatel uuris laps raamatukest, millest ema talle lugemist õpetas. Seal oli juttu ka Aafrikamaast ja oli ka neegritest pilte. Kõik see avaldas poisikesele tugevat mõju.

Hans oli oma nooruses nii vaene, et ta töötas mõisa teomehena, apteegiteenijana, toapoisina jne. Kaasaegsed rääkisid, et Hans läks algkooli, kui ta oli 23 aastat vana. Nõnda istus ta täismehena väikeste koolipoiste seas. Vaatamata takistustele omandas Tiismann vajaliku alghariduse ja jätkas visalt oma püüdu unistuste poole. Ta unistas misjonäritööst välismaal. Välispassi saamiseks asus Hans Tiismann teenima kaitseväge, kus ta vabal ajal õppis saksa keelt, geograafiat, viulimängu ja luges piiblit. Pärast Krimmi sõja lõppu õppis ta Šveitsis Krischona misjonikoolis, mille lõpetas 1861. aastal. Hans Tiismann tegutses kaks aastat Palestiinas juutide misjonärina. Tagasi tulnud, müüs ta kodumaal vaimulikke raamatuid ja kogus raha uueks misjoniretkeks Ida-Aafrikasse gallade juurde. 1874. aastal viibis Tiismann juba Lõuna-Ameerikas Santa Cruzis, kus õpetas saksa misjonikoolis lapsi. 1884. aastal naasis ta kodumaale ja asus elama Rapla valda. Hans Tiismann oli tolle aja haritlaskonnas üks omapärasemaid isikuid. Tema tähtsamateks misjoniteosteks on „Kuulumitooja ehk sõnumitooja Bethlehemast, meie õnnistegija Jeesuse Kristuse sündimise paigast...“ ja „Ahvrikamaa õis ehk ühe Ahvrikamaa Galla neitsi Pauline Fathme õndsad elupäevad“. Neis teostes ilmneb tema soov reformida eesti kirjakeelt.

Sama jalgraja lõpus asub **Tiido Lauri** kalm. Ta oli tuntud arhivaar, kes töötas ka vallasekretärina Kohtlas ja Kohilas. Laur oli ka üks esimesi Eestis, kes propageeris põlevkivi kasutamist tööstuslikuks otstarbeks. Töötades Harju maavalitsuse arhiivis, uuris ta silmapaistvate kultuuritegelaste genealoogiat. Tema kavatsuseks oli koostada Eesti avaliku elu tegelastest ulatuslik kogumik. Selleks kogus ta kokku suure hulga ajaloolise väärtusega dokumente, kirju, pitsateid jms. Tema hauaplatsile püstitati 1930. aastal Karl Lüüsi kujundatud graniitsammas.

Lauri hauaplatsist Kaarli värava poole asub peatee ääres **kaupmees Gustav Pihlaka** kalm. Pihlakas õppis ühe aasta Sompä vallakoolis ja tuli 15-aastasena Tallinna, kus alustas tööd rändava raamatukaupmehena. Kui rändkaupmehe elu ära tüütas ja raha oli piisavalt kogutud, avas Pihlakas Tallinnas alalise raamatu- ja kirjutustarvete äri. Mõne aja pärast asutas ta selle juurde köitekoja ja paberilao ning 1922. aastal ka kartonaaži töökoja. Pihlaka kirjastuses ilmus nii õpperaamatuid kui ka ilukirjandust. Selle kõrval oli ta tegev mitmetes teistes ettevõtetes nagu Lehtse Turbatööstus, O/Ü-s Savi (keraamikatööstus), A/S-is Krediidipank, Tallinna Laevähisuses jm. Gustav Pihlakas oli kultuurihuviline. Jõuka mehena annetas ta 100 000 marka Tallinna konservatooriumile maja ehitamiseks. Tema kohta kirjutas 1934. aasta Päevaleht järgmist:

Laupäeval 07.02. saab Gustav Pihlakas 70-aastaseks. Oli aeg, mil ta oli Eesti

rikkamaid mehi, kes algatas ja juhtis mitmeid ettevõtteid ... Mis tema nime aga meie kultuuriajalukku on raiunud, see on tema suur kirjastus. Tema kirjastusel on omal ajal ilmunud sadasid raamatuid ja ilmub veel praegugi.

Pihlakas kirjastas esimesena Juhan Liivi jutustuse „Vari“. Tema juures töötas ka Marie Underi isa.

Pihlaka hauaplatsi vastas näeme musta obeliskikujulist hauasammast, mis tähistab **pedagoogi ja ühiskonnategelase Heinrich Nikolai Baueri** kalmu. Bauer sündis kaupmehe ja endise mõisavalitseja Friedrich Baueri pojana. Aastatel 1896–1900 õppis Bauer Tartu Ülikoolis ajalugu, kus sooritas saksa keeles ülemkooliõpetaja eksami ning 1898. aastal asus saksa keele ja ajalooõpetajaks Tartu Poeg- ja Tütarlaste Gümnaasiumis. Alates 1906. aastast oli Heinrich Bauer ülemkooliõpetaja Tallinna Nikolai Gümnaasiumis ja 1911. aastal sai temast Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi direktor. Seda ametit pidas ta väikese vahega kuni oma surmani. Aastatel 1921–1922 oli Bauer Eesti Vabariigi haridusminister. Ta oli Eestimaa Rahvahariduse Seltsi esimehe abi, esimese täiskasvanute algkooli juhataja ja Õhtu erakeskkooli kaasasutaja ning hiljem ka juhataja. Heinrich Bauer asutas Eesti Lastekasvatuse Seltsi ja

juhatas seda kuni surmani. Samuti oli ta Tallinna linnavolinik ja õppeasutuste hoolekogu liige, Eesti Punase Risti esimehe abi ning sanatooriumide ja varjupaikade osakonna juhataja. Kõigi nende teenete eest omistati Heinrich Bauerile Vabadusristi aumärk. Tema lugematute tegemiste nimestik ei ole veel kaugeltki läbi, näiteks 1923. aastast oli Bauer II Riigikogu liige, vanematekogu liige ja hariduskomisjoni abi-esimees. Tema sulest ilmus hulgaliselt kirjutisi ajalehtedes, mille peamiseks fookuseks oli haridustemaatika. Oma õpilaste hulgas oli Bauer armastatud koolijuht. Lapsed hüüdsid

teda papiks ja kogu oma vara pärandas ta Tallinna Tütarlaste Kommerts-gümnaasiumile vaeste õpilaste koolitamiseks. Heinrich Bauer oli oma aja moodsa koolihoone (praegune Inglise Kolledž) ehituse algataja. Ta oskas oma õpetajaskonna moodustada ainult väga tugevatest õpetajatest, kelle hulka kuulusid näiteks professor K. Ramul, kunstnik P. Raud, Th. Ussisoo, A. Topman, Fr. Akel, A. Kapp, A. Raudkats jt. 1918. aastal, kahe okupatsiooni vahel, tegi just Bauer ettepaneku muuta koolid eestikeelseiks, see otsus jõustuski samal aastal.

Suundudes Baueri kalmu juurest peateele, näeme vasakul **Friedrich Wahtmeisteri** hauaplatsil suurejoonelist punasest graniidist hauasammast. Sammas on arvatavasti püstitatud 20. sajandi alguses, kuid senini ei ole õnnestunud sellelt leida signatuuri. Oma kujunduselt sarnaneb sammas arhitekt Aleksander Vladovski loominguga. Arhitekt Vladovski sündis 1876. aastal Peterburis ja suri 1950. aastal Tallinnas. Ta oli vene päritolu Eesti arhitekt, õppis Peterburis ning täiendas end Itaalias ja Prantsusmaal. Alates 1921. aastast töötas ta Tallinnas. Tema kõige tuntum töö on Narva Kreenholmi tehase haiglahoone. Vladovski on kujundanud ka mitmeid hauasambaid üle Eesti, näiteks signeeritud hauasammas Rahumäe kalmistul perekond Maureri haual.

Wahtmeistri hauaplatsist natuke edasi, päris peatee äärest leiame **perekond Kõrveri** kalmud. Sellele hauaplatsile on maetud tuntud helilooja Boris Kõrveri vanemad. Kautis mustast graniidist monumentaalne hauasammas on Tallinna kiviraidur A. Jürgensi

hauakujundus, tema kujundatud kauneid hauasambaid leiab hulgaliselt kõigilt Tallinna kalmistutelt.

Suundudes Kõrverite hauaplatsi juurest üle peatee jõuame **lastekirjaniku ja pedagoogi Johannes Palmi** kalmu juurde. Johannes Palm sündis Harjumaal Kõue vallas Aeli külas Saarevälja talus. Kodus õppis ta juba kuueaastaselt piibli abil lugema. Noore meheena teenis Palm leiba talusulase ja juhutöölisena ning sellel ajal olid tema toidupaunas ikka mõni lugemisraamat või keeleõpik. Ta õppis töö kõrvalt ära vene, saksa, soome, prantsuse ja esperanto keele. Esimese venekeelse raamatuna luges ta Puškini teost „Kapteni tütar“, mis jättis talle sügava mulje. 1915. aastal võeti ta tsaariarmeesse, sõdurielust kirjutas ta hiljem artikli „Keisri, usu ja isamaa eest“. Kodumaale naasnud, võttis Palm alohvitserina osa Vabadussõjast. Raudne tahe saada kooliõpetajaks viis ta juba 1920. aastal õppima Põhja-Eesti Põllutöökeskkooli, kus tema eesti keele õpetajaks oli kirjanik Ed. Särgava, kes innustas Palmi jätkama luuletegevust. 1920. aastate alguses kuulus Palm Gustav Suitsu loenguid Tartu Ülikoolis, samal ajal jätkas ta laste- ja lembelaulude kirjutamist. Elades Heltermaal, tutvus Palmide pere Hiiumaad külastavate kultuuritegelastega. Nende seas sõbrunes ta ka Läänemaa koolinõuniku Ernst Ennoga, kes soovitas Palmil oma luulet mitte avaldada. Seevastu inspektor Villem Altoa soovitus oli vastupidine ja 1940. aastal nägigi ilmavalgust Palmi luulekogu „Kodumuru“, kümme aastat hiljem luulekogu „Üle õue“, mille illustreeris Valli Lember-Bogatkina. Luuletajale avaldasid enim mõju Jeesus Kristus, Lev Tolstoi ja

Karl Marx. Nende kolme pildid ehtisid kõrvuti ka tema toa seinu. Johannes Palm taunis sügavalt igasugust vägivalda ning pahempoolne maailmavaade lähendas teda sotsialistidega. Avalikkus tundis teda ka bibliofiilina, kelle raamatukogus oli enne II maailmasõda ligi 4000 köidet. Seal oli näiteks eesti-, soome-, rootsi- ja liivikeelseid esmatrükke. Aastatel 1930–1940 töötas Palm Suuremõisa algkooli juhatajana. 1938. aastal autasustas riigivanem Konstantin Päts Johannes Palmi Eesti Vabariigile osutatud teenete eest Eesti Punase Risti V klassi teenetemärgiga. 1947. aastal kolis Palmide pere Ravilasse, kus J. Palmist sai vene ja eesti keele ning keemiaõpetaja. Ravila-perioodil jätkas Palm lasteluuletuste ja mõistujuttude kirjutamist ning avaldamist ajakirjades Täheke, Pioneer ja Jutupaunik. Johannes Palmi luuletustele on loonud viise Ado Velmet, Riho Päts jt. Johannes Palmi loomingut pole unustatud. Eesti lastekirjanduse antoloogia toob ära tema neli lasteluuletust ning Eesti lasteluule valimiku I köitest leiame samuti tema luulet.

Meil edasi vaid minna:

Suur tulevik meil ees.

Töörahas maal ja linnas

ei peatu poolel teel.

(J. Palm „Tuleviku teel“)

Palmi hauaplatsi juurest suundume vasakule, kuni jalgrada viib meid **rahvuskangelase Theodor Tui** kalmuni. Ta oli lihtne tööline, kes 20. septembril 1944. aastal heiskas sinimustvalge lipu Pika Hermannini torni. Kahjuks ei ole teada, kes temaga veel kaasas olid. Kui Tui tornist alla tuli ja üle Toompea lossi õue sammus, tulistasid teda sakslased ning tema surm oli silmapilkne. Theodor Tui oli lipu heisanud patriotismist, mis oli tolle aja noorte seas väga levinud.

Tui hauaplatsist neli kalmurida edasi leiame **helilooja ja oboemängija Evald Vainu** kalmu. Vain töötas sümfooniaorkestris keelpillide rühmas, esmalt viiuldajana ja hiljem oboemängijana. Ta õppis kompositsiooni ENSV Heliloojate Liidu juures tegutsenud noorte heliloojate seminaris.

1958. aastal võeti ta ENSV Heliloojate Liidu liikmeks. Juba tema esimesi töid iseloomustab värvikas harmoonia, meloodiarikkus ja varjunditerohke orkestrikäsitlus. Vainu töötas peamiselt estraadimuusika žanris. Mitmed tema instrumentaalteosed nagu „Kellassepapolka“, „Õine ekspress“, „Väsimatu viiuldaja“, „Suvised niidud“ ning tema estraadilaulud „Suvi talves“, „Kodule“, „Jaaniöö“, „Hällilaul“, „Pikne paugub“ jt. kuuluvad eesti muusika kullafondi. Evald Vainu meenutatakse kui head ja abivalmis inimest.

Evald Vainu hauaplatsi juurest pöörame paremale ja liigume edasi kalmistu selle osa poole, kus juba aastakümneid ei ole matmine võimalik kõrge veetasemega pinnase tõttu. 1950. aastatel rikuti kalmistu ümberehitustööde käigus vana kuivendussüsteem. Hiljem tõsteti Ülemiste järve veetaset, mis tingis selle kalmistuosa soostumise. Soostunud kalmistuosa veerelt leiame raudaia seest suure graniitsamba, mis tähistab **viulimeister August Kristali** hauda. Kristali viiulid said kuulsaks juba 19. sajandi lõpul. Andmed tema elu ja tegevus kohta pärinevad Kristali autobiograafiast, mis asub teatri- ja muusikamuuseumis. Juba noorena tuli tal müüa talus kasvatatud aiasaadusi, mille eest sai ta vanematelt tasu. Teenitud raha kulutas Kristal tööriistade ostmiseks, sest ta oli juba lapsena huvitatud puutööst. Esimesed muusikariistad valmistas ta karjapoisina ning kui tema venna Juliuse viiul maha kukkus ja purunes, siis nägi ta, milline näeb viiul välja seestpoolt. Sellest hetkest tekkis Kristalil eriline huvi viiulite vastu. Esimene viiul oli Kristalil kandiline, alles hiljem voolis ta nad õige kujuga. 1889. aastal suundus Kristal Peterburi, kus otsis üles meister Johannes Reicheli, kes nõustus teda tasu eest õpetama. Meister Reicheli juures sai Kristal väga põhjaliku koolituse nii teoorias kui ka praktikas. Paraku sai ta seal õppida vaid kümme intensiivset päeva. Kodus ehitas August Kristal endale talumaja otsa töötoa ja sellega algas tema viulimeistrikarjäär. Kristali viiulid olid välimuselt ja omadustelt sarnased vabrikupillidega, aga neid ei tahetud esialgu osta. Mõned üksikud kaupmehed siiski võtsid neid komisjonimüügiks. Peterburi sõites võttis Kristal ühe viiuli kaasa ja näitas seda meister Reichelile. Meister kiitis pilli ja hindas selle väärtuseks 25 rubla, Tallinnas maksid kaupmehed Kristalile vaid 8 rubla tükist. Kristal hakkas oma pille tutvustama näitustel Tallinnas, Tartus ja Valgas, kuid ka see ei toonud talle edu. Pöördepunkt oli 1894. aasta, kui Kristali viiul sai Viljandi näitusel esikoha. Mõne aasta pärast tuli esikoht

ka Tallinna näitusel. 1901. aastal tuli hõbeauhind Riist, millele järgnevad Grand Prix Brüsselist, Madridist ja mujalt Euroopast. Nüüd tuli viulitöökoda suuremaks ehitada, sest huvilisi oli palju, kes Kristali juures õppida soovisid. Tema õpilastest kõige tuntum oli Roosna-Alliku noormees Karl Schröder, kes hiljem asutas oma muusikariistade töökoja. Kristal üüris endale uue töökoja jaoks ruumid Tartu maanteele. Seal aga avastas ta, et keegi käib tema meistrisaladusi uurimas, ja ta hülgas töökoja. Mõnda aega tegutses ta veel Harju tänaval ja lõpuks asus Sakala tänava ilusasse puumajja. A. Kristal täiendas end Saksamaal kuulsates Markneukircheni töökodades.

Kristali hauaplatsilt liigume Kaarli värava juurde, kuni jõuame kontorihoone läheduses asuva suure kolmnurkse hauaplatsini. Seal on **kolme tuntud vaimuliku** kalmud. **Jakob Kukk** oli esimene eestlasest Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (EELK) piiskop. Ta õppis Hugo Treffneri Gümnaasiumis

ja sai vaimuliku hariduse Tartu Ülikooli usuteaduskonnast. Ta ordineeriti 18. jaanuaril 1899. aastal Riia Piiskoplikus Toomkirikus. Seejärel oli ta Võru praostkonna õpetaja asetäitja, Rudolf Kallase juures Rõuge koguduse abiõpetaja, Peterburi Jaani koguduse abiõpetaja, Tartu Maarja koguduse abiõpetaja ja Ingerimaal Teškovo koguduse õpetaja. Alates 1906. aastast sai temast Keila koguduse õpetaja, kus ta töötas viisteist aastat, teenides vahepeal ka sõjaväeõpetajana Vabadussõjas. Ühelt poolt kodune usuline õhkkond, usuteaduskonna pagas ja sügavmõtlejast Rudolf Kallase hing ning teisalt eesti taluperemehe kodu ja Eesti Üliõpilaste Selts tegid temast sügavalt uskliku ja isamaalise mehe, kes ühendas usklikkuse ja vaimustunud isamaalisuse. Just sellist juhti vajab vabariigi algaastail kirik. 1919. aastal valis kirikukongress Jakob Kuke üheks aastaks piiskopi asetäitjaks ja järgmisel aastal juba

piiskopiks. 5. juunil 1921. aastal toimub tema pidulik ametiseseadmine, mida toimetas Uppsala peapiiskop Nathan Söderblom. See on tugev sõnum meie kiriku taastatud sidemest Skandinaaviaga. Nathan Söderblomi kingitud karjasekeppi on hoidnud ka kõikide järgnevate EELK kirikujuhtide käed.

Kaarli koguduse õpetaja ja Jakob Hurda poeg Rudolf Hurt sai hariduse Peterburi Peetri Gümnaasiumis ja Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Ta ordineeriti 8. detsembril 1902. aastal Viljandis, pärast töötas ta vaimulikuna Viljandis ja Tallinna Pauluse koguduses. Rudolf Hurt asutas Tallinna Pauluse koguduse, kuid varsti lahkus sealt ja asus Kaarli koguduse õpetaja ametisse. Hurt oli koguduse terviklikkuse eest võitleja, abistas vaesemaid koguduseliikmeid ja tegeles tõsiselt hoolekandega. 16. oktoobril 1905. aastal pidas Rudolf Hurt Vene turul matusekõne tsaarivalitsuse poolt mõrvatuile, kes süngitati Rahumäe kalmistule. Tema sõnastas Asutavale Kogule saadetava protestikirja, millega vaidlustati Jaan Poska tagandamist kubermangukomissari ametist. Hurt toetas keerukal ajal Asutavat Kogu kui ühte ja ainsamat seaduslikku võimuorganit Eestis. Ta oli väga armastatud kirikuõpetaja ja just tema oli laste jumalateenistuse traditsiooni juurutaja. 1907. aastal oli Rudolf Hurt Eesti Evangeelsete Noormeeste Seltsi esimees, kus arendas väga mitmekesist tegevust, kuid tema surmaga lõppes ka see algatus. Rudolf Hurt suri 1917. aastal südamerabandusse. Oma armastatud poja kõrval puhkab ka tema ema Adele-Eugenie.

Õpetaja Aleksander Kapp oli helilooja Artur Kapi vend ja Tallinna Kaarli koguduse õpetaja. Ta õppis Suure-Jaani kihelkonnakoolis, isa juures kodus ja Viljandi Gümnaasiumis. Vaimuliku hariduse sai ta Tartu Ülikooli usuteaduskonnast. Kapp oli Peterburi Jaani koguduse õpetaja ja mitmetes koolides usuõpetaja. 1905. aastal valiti ta Tallinna Pauluse koguduse õpetajaks ning juba järgmisel aastal sai Kapist Tallinna Kaarli koguduse õpetaja. Ta oli usuõpetaja mitmetes Tallinna gümnaasiumides ja kauaaegne Fraternitas Estica vilistlaskogu esimees. Aleksander Kapp oli Asutava Kogu liige ja kuulus IV Riigikogu koosseisu. 1927. aastal sai temast Tallinna praostkonna praost. Aleksander Kapp oli Eestimaa Rahvahariduse Seltsi asutajaid, Tallinna Eesti Kirjastusühisuse Päevaleht asutaja ja juhatuse liige, Tallinna Kaarli Gümnaasiumi asutaja ja kooli kuratooriumi esimees, Tallinna linnamisjoni esimees. Samuti oli ta Kristliku Rahvaerakonna üks asutajatest ja alates 1931. aastast EELK konsistooriumi assessor.

Vaimulike hauaplatsi vastas näeme omanäolist dolomiidist hauakujundust, mis tähistab **kahe kuulsa näitleja, Karl Jungholzi ja Thodor Altermanni** kalme. Karl Jungholz (pseud. Noorlein) sündis Jõgevamaal Kivijärve vallas sauniku peres. Peatselt kolis perekond Tartu, kus nende juures üürisid tuba Tartu Saksa Käsitöölise Seltsi näitlejad, kellega sõbrunes noor Karl. Juba kaheksa-aastasena avanes tal võimalus tutvuda nii teatrikulissidetaguse maailmaga kui ka teha kaasa massistseenides ja lastekooris. Jungholz õppis H. Treffneri eragümnaasiumis, kuid vaesuse tõttu jäi poisil kool pooleli. Alates aastast 1894 töötas ta Tartus C. Mattieseni trükikojas, kus omandas trükiladuja kutse. Töö kõrvalt tegutses ta agaralt teatriga, millest innustatuna tegi rohkem kui tuhandekilomeetrise jalgsirännaku Pariisi, taskus vaid kolm rubla. Aastatel 1901–1905 tegutses ta Taara seltsi näitleja ja näitejuhina, kus tõi esimesena Eestis lavale kaasaegset realistlikku näitekirjandust Ibsenilt, Sudermannilt, Halbelt jt. Aastatel 1905–1907 täiendas ta oma teatriharidust Berliinis E. Reicheri Kõrgemas Draamakunsti Koolis ja Humboldti Ülikoolis. Pärast seda asus ta tööle teatrisse Vanemuine nii näitejuhi abina kui ka näitlejana. Peatselt sattus ta konflikti teatrijuhi Karl Menninguga ja oli sunnitud Tartust lahkuma. Jungholzist sai aastateks 1909–1914 ja 1915–1925 teater Estonia lavastaja ja näitleja ning 1919. aastast selle direktor. Jungholz oli üks Näitlejate Liidu asutajatest ja tegutses selle esimehena. Karl Jungholz on saanud tunnustatud teenetemärke Soomelt ja Prantsusmaalt. Tema lavastuste nimekiri on pikk: W. Shakespeare'i „Othello“, „Kuningas Lear“, „Hamlet“; A. Kitzbergi „Püve talus“, „Tuulte pöörises“, „Libahunt“, E. Vilde „Tabamata ime“, G. Verdi „Rigoletto“ ja „Aida“, F. Schilleri „Wilhelm Tell“, H. Ibseni „Rahvavaenlane“ jt. Paul Pinna on oma mälestustes Jungholzi iseloomustanud kui teatriteoreetikut, kes hõljus kõrgemates sfäärides. Siiski lavastajana oli Jungholzil näidendist selge arusaam. Pinna ja Jungholz olid lähedased sõbrad. Näitleja Üksip ei pooldanud Jungholzi, leides, et ta oli vanamoodne ja tema aeg oli möödas. Ometi ei saa Üksipki eitada Jungholzi tugeva küljena tema teravat ja kogunud silma, mis laval igat ebatäpsust märkas. Ta oli omamoodi teatrifanaatik, kelle üheks suurimaks teeneks oli eesti publikule realistlik-naturalistliku draama tutvustamine. Estonia teatri direktorina on tema suurimaks saavutuseks lavatehnilise külje täiustamine, muutes selle võrdseks Euroopa moodsaimate teatritega.

Theodor Altermann oli eesti näitleja ja lavastaja, kes alustas oma lavategevust 1902. aastal Estonia näitetrupis. Aastal 1906 rajas ta koos Paul Pinnaga kutselise Estonia teatri ja oli selle üks andekamaid lavajõude. Alates 1910. aastast andis ta koos Paul Pinnaga välja esimest eesti teatriajakirja Näitelava. Uue Estonia teatrimaja avamisel astus Theodor Altermann lavale eesti teatri esimese Hamletina. Näitlejana mängis ta teatrilukku kaks teost – „Tabamata ime“ ja „Pisuhänna“, olles ise ka mõlema näidendi lavastaja. Näiteks teatrihooajal 1907–1908 lavastas ta üksteist näidendit ja mängis kolmekümne kolmes rollis. Sellise pingega jätkus andeka näitleja ja lavastaja töö kuni varajase surmani 1915. aastal. Kaasaegsete mälestustes ja kriitikas on Theodor Altermanni hinnatud kui mitmekülset, temperamentset ja meisterlikku näitlejat. „Tema surm on Eesti teatri suurim kaotus,“ on öelnud Voldemar Panso. Altermanni kaasaegne Karl Menning Vanemuisest on öelnud:

Pilt, mis Altermannist meie mälestustes elama jääb, on pilt noorusest. Niisugusest noorusest, mis meile enam igatsus ja unenägu on kui elusünnitus. Noorus täis naeru ja rõõmu, täis hoolimatust ja ülemeelikust, täis tuld ja kirge, mis nagu kevadine torm kaasa kisub. Kui Altermann näitelavale astus välkuvate silmadega, võidurõõmsa naeratusega, oma vastupanemata nooruse kindlusega, siis oli ta ennem juba võitja, kui lahing veel alanud. Kohe olid algusest peale need nägemata sidemed näitelava ja pealtvaatajate vahel olemas, mis näitlejale nii väga tähtsad on ja mis tihti hulga võimist üles kaaluvad. Igaüks, kes Altermanni näinud, on seda mõju tunda saanud, sellele ei saanud ka vastu panna, kui arvustamine üles kerkis ja kõigega rahul ei suutnud olla.

Nende kahe näitleja ühise hauatähise kujundas skulptor Juhan Raudsepp. Dolomiidist pronksportreedega sammas püstitati 1929. aastal. 1992. aastal pronksportreed varastati, kuid tänaseks on need taastatud.

Jungholzija Altermanni hauaplatsikõrval asub **lauljanna Paula Wilhelmine Brehm-Jürgensoni** kalm. Ta lõpetas Väike-Maarja kihelkonnakooli ja Mihkel Kampmaa julgustusel hakkas Tallinnas õppima laulmist. Põhilise häälekooli sai noor laulja Dresdenis Julie Hanseni käe all aastatel 1896–1902. Kodumaale naasnuna võitis ta tunnustuse nii oratooriumi- kui ka kontserdilauljana. Brehm-Jürgensoni kohta kirjutasid kriitikud järgmist:

Ta evis mitte just suure, kuid kaunitämbrielse lüürilise soprani ja tugeva muusikalise intelligentsi, mis kindlustas ta esinemistele alati suure menu ja tegi ta kiiresti ülemaaliselt tuntuks.

Omaaegne Päevaleht kirjutab temast:

Neiu Paula Brehmi kontserdile oli pühapäeva, 20. septembri õhtul Enge Põllumeesteseltsi saalis keskmisel arvul kuulajaid kokku tulnud. See oli meie kandis esimene kunstlaulja poolt antud kontsert. Laul avaldas rahva peale suurt mõju, nii et lauljanna mitu korda ette kutsuti.

Lauljatari hääl kõlas edukalt ka väljaspool Eestit: Riias, Peterburis, Moskvast, Soomes ja Saksamaal. Kuulsate lääne heliloojate kõrval nagu Schumann, Schubert, Mozart, Tšaikovski, Rubiņštein ei puudunud tema kontsertidel kunagi eesti heliloojate teosed. Sageli esitas Brehm-Jürgenson oma kontsertidel ainult eesti rahvalaule ja eesti heliloojate loomingut. Temast kui oratooriumilauljast kirjutab 1917. aasta Päevaleht järgnevat:

Neiu Paula Brehmi kuuleme iseäranis suure häämeelega nimelt klassikalistes oratooriumides, mille vaimu ta sügava arusaamisega käsitada oskab.

Lauljatar osavõtul kanti ette Händeli „Simson“ ja „Messias“, Haydeni „Aastaajad“, Beethoveni IX sümfoonia, Mendelssohni „Elias“ jpt. Pärast abiellumist insener Jürgensoniga tõmbus ta tagasi avalikust esinemisest, kuid siiski vahel harva laulis ta publikule oratooriume. Paula Brehm-Jürgensoni kui omaaegset tuntumat eesti daami on oma memuaarides maininud Karl Ast. Lauljanna matusepaika tähistab must graniitsammas, mille on kujundanud skulptor Juhan Raudsepp koos arhitekt Karl Lüüsiga. Sambal puudub tänini lauljatar Paula Brehmi nimi, sest sammas oli püstitatud enne tema surma ja 1941. aasta oktoobris segastel aegadel tema nime tõenäoliselt sambale ei graveeritud.

Liikudes Brehm-Jürgensoni hauaplatsilt edasi jääb meie paremale käele **muusiku ja keeleõpetaja Lydia Mahoni** kalm. Ta sündis viulimeister August Kristali kaheksalapselisse perre ja asus õppima Johannes Paulseni juurde viiulimängu, kuid rakendust leidis ta keeleõpetajana Tallinna erinevates koolides. Väga populaarseks said tema sulest ilmunud õpikud, mille seast olulisim on vene keele õpik, mis 1940. aastal anti välja ühiselt Georgi Aleksejeviga.

Mahoni hauaplatsi juurest suundume Kaarli väravaehitise juurde. Väravast vasakule jääb läbi aegade ühe eesti kõige tuntuma **poliitiku ja diplomaadi Otto Strandmanni** kalm. Ta sündis Kadrina kihelkonnas Undla vallas

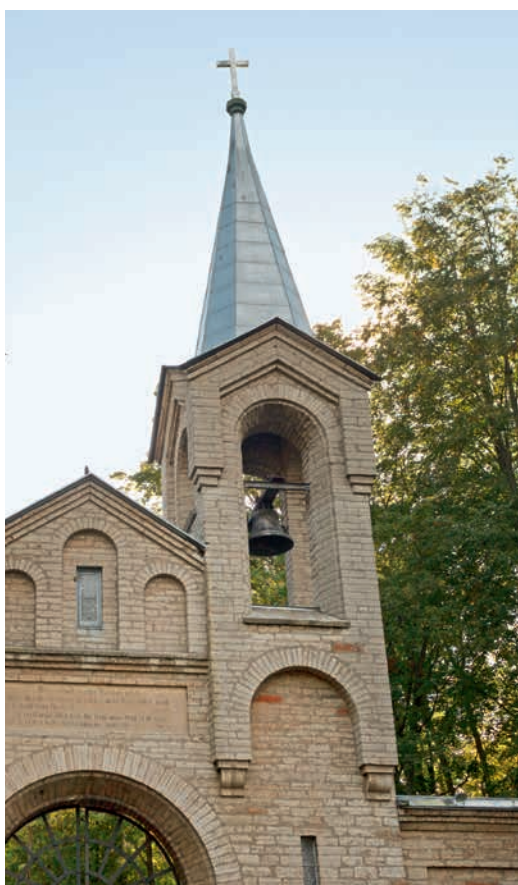
Neeruti mõisas õpetaja Hans Strandmanni perekonnas. Tema vend Andres Strandmann oli Vene keisririigi teenistuses ning 1905. aastast Peterburi vangla Krestõ ülem. Otto Strandmann õppis Tallinna Aleksandri, Peterburi V ja VII Gümnaasiumis ning lõpetas eksternina Tallinna kubermangugümnaasiumi. Seejärel töötas ta kolm aastat Riigipanga Tallinna kontoris ning asus edasi õppima Peterburi Ülikooli, hiljem Tartu Ülikooli õigusteaduskonda. Ta osales 1905. aasta revolutsioonisündmustes ja seejärel oli sunnitud põgenema Euroopasse. Otto Strandmann alustas oma karjääri advokaadina Tallinnas ja Narvas. Ta oli Asutava Kogu liige ja kuulus mitmel korral Tallinna linnavolikogu koosseisu. Strandmann oli aastatel 1917–1919 Maanõukogu liige. Ajutise Valitsuse koosseisu kuulus ta põllutööministrina, hiljem sõjaministrina ja ka peaministrina. Ta on olnud I–V Riigikogu liige ja Eesti Vabariigi valitsuse koosseisus välisminister, kohtuminister ja rahandusminister. 1924. aastal võeti Otto Strandmanni ettepanekul Eesti rahaühiku nimetusena kasutusele kroon. Strandmann kuulus Tööerakonda ja oli Estonia Seltsi, Tallinna Vastastikuse

Krediitühisuse ja teiste kodanikealgatusel põhinevate ühingute juhtorganite liige. Diplomaadina on Otto Starndmann olnud Eesti saadikuks Poolas, Tšehhoslovakkias, Rumeenias, Prantsusmaal, Belgias ja Vatikanis Püha Tooli juures. Otto Strandmann läks vabasarma 5. veebruaril 1941. aastal, kui NKVD ametnikud tulid teda vangistama.

Kohe Strandmanni hauaplatsi kõrval asub **Tallinna Kaarli kirikut jäljendav väravaehitis**, mis valmis 1893. aastal. Vana-Kaarli kalmistu värava projekteeris linnaarhitekt Friedrich Axel von Hoven, keda võib pidada 19. sajandil Eestis sakraalarhitektuuri valdkonna üheks produktiivseimaks loojaks. Tema projekti järgi on ehitatud Jüri, Rapla ja Iisaku kirikud ning ümber ehitatud Kuusalu kirik. Tallinna linnanõunikuna on Hoven andnud oma panuse linna arengusse ja teda võib pidada Tallinnas üheks muinsuskaitse liikumise algatajaks. Geniaalne baltisaksa arhitekt projekteeris kalmistule värava, mille ühte külge ta mahutas väikese kabeli ja teise planeeris kalmistu majandusruumi, mis oli algsest mõeldud surnute hoidmiseks. Tänapäevaks on see Tallinna kõige vanem kabel, kus toimuvad leinatalitused. Kaarli väravas lõpetame ka oma jalutuskäigu Tallinna Siselinna kalmistul.

KASUTATUD ALLIKAD

- Aarelaid, A. Kodanikualgatus ja seltsid Eesti muutuval kultuurimaastikul. Tallinn, 1996.
- Arder, A. Kus on Arpadi kuningas? Tallinn, 1992.
- Arjakas, K., Velliste, A. Jaan Poska oma ja meie ajas. Artikleid ja mälestusi. Tallinn, 2010.
- Ast-Rumor, K. Aegade sadestus. Tallinn, 2004.
- Bellegarde, A. Minu mälestused Eestimaa kubernerina. Tallinn, 2010.
- Bernštein, B., Jansen, E., Kahk, J., Kirme, K., Pihlak, E., Solomõkova, I., Tiik, V., Vaga, V. Eesti kunsti ajalugu. Tallinn, 1977.
- Deemant, K., Herodes, P., Lään, I. jt. Kindral Johan Laidoner – 115 aastat sünnist. Tallinn, 1999.
- Eesti bibliograafiline leksikon. Tartu, 1929.
- Eesti bibliograafilise leksikoni täiendköide. Tartu, 1940.
- Eesti entsüklopeedia. Tallinn, 2000.
- Eesti muusika bibliograafiline leksikon. Tallinn, 1990.
- Einäs, H. Minu elu teater ja teatrielu. Tallinn, 1995.
- Einäs, H., Kask, K., Tormis, L. Ants Lauter: Käidud teedelt. Tallinn, 1982.
- Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Görlitz, 1930.
- Heinapuu, U., Paalma, V., Vaitmaa, M. Estonia lauluteatri rajajaid. Tallinn, 1981.
- Juljus Voosemaa tütre mälestused. 1994.
- Jõgi, M. Kultase saaga. Tallinn, 2010.
- Kalmet, L. Pool sajandit teatriteed. Tallinn, 1982.
- Kase, M. Eraarhiiv.
- Kask, K. Eesti nõukogude teater 1940–1965: sõnalavastus. Tallinn, 1987.
- Kask, K. Teatritegijad, alustajad. Tallinn, 1970.
- Kirepere, L. Theodor Altermann. Tallinn, 1968.
- Kivi, A. Tallinna tänavad. Tallinn, 1972.
- Kivimäe, J., Kõiv, L. Tallinn tules. Tallinn, 1997.
- Kivistik, V., Murumets, K. Avastades Nikolai Pätsi. Räpina, 2008.
- Kompus, H. Maailm on sündinud tantsust. Tartu, 1996.
- Laane, K. Eraarhiiv.
- Laane, K. Tallinna kalmistud. Tallinn, 2002.

- Lään, I., Hiio, T. Ühtekuuluvuse teel: Johan Laidoneri kirjad abikaasale. Tallinn, 2008.
- Lüüs, A. Esimene Eesti arstide ühing. Tallinn (Reval), 1909.
- Paalma, V. Aleksander Johansonist Vilde „Tabamata imeni“. Tallinn, 1995.
- Paas, H. Herman Halliste. Tallinn, 1985.
- Raamot, M. Minu mälestused. Tallinn, 2009.
- Raudnask, V. Kultase tütar: läbi Siberi ja Moskva Ameerikasse. Elukiri nr. 7, 2010.
- Runnel, H. Jüri Vilms mälestustes. Tartu, 1998.
- Saar, J. 1. detsember 1924. Tallinn, 1925.
- Tallinna Linna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi juubelialbum 1911–1936. Tallinn, 1936.
- Treumann, H. Vanemast raamatukultuuriloost. Tallinn, 1977.
- Veisserik, A. Ma armastan Eestit. Tartu, 1995.
- Vilbaste, M., Sarv, A. Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ring 1963–2000. Tallinn, 2000.
- Üksip, A. Mälestused. Tallinn, 1975.
- Галенко, Б. Семья и потомки Суворова. Санкт-Петербург, 2002.
- Исторический очерк деятельности Корпуса военных топографов. 1872.
- Петрушевский, А. Генералиссимус князь Суворов. С.-Петербург, 1884.
- Половцова, А. Русский биографический словарь. Санкт-Петербург, 1918.

SISUKORD

Hea lugeja	3
Siselinna kalmistu kaart	4
Vikont de Traversay	8
Vürstinna Gortšakova	9
Kalmistikirik	10
Punane kabel	11
Pjotr Šumakov	12
Perekonnad von Nasacken ja von Sivers	13
Nikolai Päts	14
Perekond Arder	16
Gavril Beljagin	18
Perekond Poska	19
Perekond Ridiger	20
Jaan Raamot	21
Perekonnad Epinatjev ja Jegorov	23
Aleksandr Manevski	26
Valge marmorbüst	27
Erast Hiatsintov	28
Ivan Izõlmetjev	30
Pavel Levitski	31
Perekond von der Hoven	32
Perekonnad Skromnov ja Polevitski	33
Vassili Demin	34
Konstantin Grigorovitš	36
Vassili Norov	37
Nil Merjanski	38
Maria Merjanskaja-Maerts	39
Zinaida Valg-Bogdanovskaja	39
Vitali Koževnikov	40
Perekond von Tunzelmann	41
Aleksei Spiridov	42
Pjotr Milovanov	43
Kirstu kujutav hauasammas	44

Dmitri Lebedev ja Georgi Leets	45
Igor Severjanin-Lotarev	48
Rudolf Anderson	49
Aleksander Põrk	50
Dmitri ja Mihhail Dmitriev	51
Friedrich Nikolai	52
Varvara Krõžanovskaja-Rochester	53
Perekond Kurbatov	54
Sergei Mamontov	56
Teodor Nenjukov	57
Paul Trusmann	58
Aleksander Pallas	58
Johannes Pori	59
Lembi Arder	60
Piiskop Issidor ja ülempiiskop Pavel	61
Aleksandr Tšumikov	63
Johan Laidoner	64
Peeter Rammul	65
Tallinna märtsipommitamisel hukkunute memoriaal	68
Vello Agori <i>alias</i> Gori	69
Nikolai Kull	70
Agnes Kultas	71
Hans Leesment	72
Pruudikabel	73
Perekond Puhk	74
Jaan Rink	75
Perekond Kapsi	76
Gustav Boesberg	77
Ernst Hiis	77
Arnold Kalmus	79
Olga Mühlbach	82
Aleksander Laipmann	82
Karl Kark	83
Peeter Süda	84
Kaarel Andresmann	85

Jaan Lõo	86
Juljus Voosemaa	87
Gustav Eslon	88
Theodor Ussisoo	89
Perekond Rist	90
Johann Heinrich Brasche	91
Richard Trass	92
Hans Treumann	92
Rolf Uusväli	93
Nikolai Kultas	94
Harald August Busch	96
Heinrich Burmeister	97
Perekond Veisserik	99
Elli Jõelet	102
Hans Tiismann	103
Tiido Laur	104
Gustav Pihlakas	105
Heinrich Nikolai Bauer	106
Friedrich Wahtmeister	107
Perekond Körper	108
Johannes Palm	109
Theodor Tui	112
Evald Vain	112
August Kristal	113
Jakob Kuk, Rudolf Hurt, Aleksander Kapp	115
Karl Jungholzi ja Thodor Altermann	118
Paula Wilhelmine Brehm-Jürgenson	121
Lydia Mahoni	123
Otto Strandmann	124
Väravaehitis	126
Kasutatud allikad	127